

MEKKE VE TEMİM
(İlişkisel Yönleri) *

Yazarı: M. J. KİSTER
Çeviren: Ali AKSU**

Anahtar Kelimeler: Mekke, Temim, İlişki, Kureyş, İlafl.

ÖZET

Bu makalede Temim'in cahiliye dönemindeki tarihi, Mekke ve diğer Arap kabilelerle olan ilişkisi tartışılmaktadır.

ABSTRACT

In this article the arguments history of Tamim in the times of the cahiliyya, aspects of their relations with Mecca and the Arab tribes.

Temim'in câhiliyye dönemindeki tarihi özel bir önem arz etmektedir. Arapça kaynakların Temim hakkında verdiği mâlumât, Temim liderlerinin Hîre krallarıyla yakın bir ilişki içerisinde olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Temim'in yakın ilişki içerisinde bulunduğu bir başka şehir ise, Mekke idi. Temim'in, cahiliyye dönemi Mekke tarihinde oldukça etkin rol oynadığını ve Mekke'nin, Arap yarımadasındaki kabile toplumu üzerinde hakim bir konuma geçmesine önemli katkıda bulunduğunu söylemek cüretkarlıktır.

Mekke ile Temim arasındaki ilişkilerin dikkatle gözden geçirilmesi, Mekke liderliğindeki "kabile topluluğu"nun (*tribal commonwealth*) doğuşuna (*origin*) ve yine Mekkeliilerin çevre kabilelerle olan diplomatik usulleri konusuna kısmen ışık tutabilir. Bu verinin tetkiki, Mekke ile kabileler arasındaki ilişkiler hakkında söylenen bazı görüşlerin yeniden gözden geçirilmesine ve Peygamber ile Mekke arasındaki mücadele dönemi boyunca meydana gelen bazı olayların izahına götürebilir.

Mekke ile Temim arasındaki ilişkilerin tartışılması, 6. yüzyılın sonlarında Hîre Devleti ile Arap kabileleri arasındaki ilişkiler hakkındaki bazı değerlendirmelerle öne çıkmış olabilir.

* Bu makale, (*Mecca and Tamim, Aspect of Their Relations*) M. J. Kister'in farklı konulardaki makalelerin bir araya getirildiği "*Studies in Jahiliyya and Early Islam*" adlı eserinin 113-163. sayfalarının çevirisidir.

** Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Altıncı yüzyılın ikinci yarısı, Kuzey Doğu Arabistan kabileleri ile Hîre arasındaki ilişkilerde köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Kabilelere karşı saldırılara girişen ve kabile içi çatışmalara katılan Hîre güçlerinin yenilgisi, kabilelerin nazarında yöneticilerinin itibarını zayıflatmıştı. Kervanların korunma imtiyazının bazı liderlere bağışlanması, kıskançlığa, kabileler arası çekişmeye ve aralarında ihtilafın çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle dargın olan kabileler, Hîre'ye karşı isyana kalkışmışlardır. Liderlerin kervanlarına yapılan saldırılar sıkça meydana gelirken; ticaret yolları da güvensiz hale gelmiştir. Bunun sonucunda Hîre yöneticileri, ticaret yollarının kontrolünü kaybetmeye başlamış ve böylelikle itibarları da gitgide azalmıştır. Sonuçta Hîre yöneticilerinin ve âmirleri (*patronları*) olan İranlıların zayıflaması kaçınılmazdı; dolayısıyla kendilerine bağlı kabilelerin yanında bazı savaflara iştirak eden İran garnizon birlikleri yenildiler. Bu tür bir olay, el-Belâzürî tarafından kaydedilmektedir.

Ve eġârat Bekr İbn Vâilın alâ Benî Amr İbn Temîmin yevme's-Salîbi ve ma'ahum nâsun mine'l-Esâvirati, fe hezemethum Benû Amrin ve katele Tarîfun ra'se'l-esâvirati fe kâle:

Ve levla's-sirâdi bi's-Salîbi le süvviġat: nisâü ünâsin beyne Durnâ ve Bâriki

"Ve Bekr b. Vâil, "Salîb Günü" (Temîmli) Benû Amr'a saldırdı. Onlarla birlikte süvarilerden oluşan insanlar da vardı. Benû Amr, onları mağlup etti ve Tarîf süvarilerin başkanını öldürdü. Öldürmeden önce şöyle dedi: "Eğer ben, Salîb'e saldırmamış olsaydım, Durnâ ile Bârik kabileleri arasındaki insanların kadınları sürülmüş olacaktı"¹.

İranın kendilerine bağlı kabilelere sağladığı malzeme, düşman kabileler tarafından ganimet olarak alınmıştır².

Bu arada altıncı yüzyılın sonunda İran İmparatorluğunun dağılması, Hîre iktidarında da hissedilmiş olmalıdır. Hîre Devleti'nin son yöneticisi olan en-Nu'mân'ın, Araplara karşı sempati duyduğu gözlemlenmekle birlikte, güçlü kabilelerle işbirliği teşebbüsünde bulunmak için bazı kabile liderleriyle temasa geçmiş olması da muhtemeldir. Bir apokrif³ hikayede rivayette zikredilen aşağıdaki söz, Nu'mân'a isnad edilmektedir: *innemâ ene racülün minküm, ve innemâ melektü ve azeztü bi mekâniküm ve mâ yutahavvefü min nâhiyetiküm... li ya'leme enne'l-Arabe alâ ġayri mâ zanne an haddese nefsehu....*⁴. Nöldeke haklı olarak şu gerçeği ifade etmektedir: Lahm hanedanı, Kisra'ya karşı olan tutumlarında da bağımsız gibi gözükmemektedir⁵. Rothstein, Kisra hakkında Dineverî'den bir bölüm aktarmaktadır. Bu bölümde, Kisra'nın, ailesiyle birlikte Araplarla işbirliği içerisine girdiği için Nu'mân'ı öldürmek

¹ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak. 105b.

² Bk. *en-Nekâid*, s. 581: *ve kânet Bekrun tahte yedi Kisrâ ve Fârise . Kâle: fe kânü yukavvimûnehum ve yücehhizûnehum. Fe akbele min indî âmilî 'Aynî't-Temri..vd.* ("Bekr, Kisra ve İranlıların kontrolü altındaydı. İranlılar onları güçlendiriyor ve tevizatla donatıyorlardı. Onlar, Kisra'nın Aynu't-Temri valisinin yanından geldiler...")

³ Apokrafik, doğruluğu kabul edilmeyen, sahte veya Kitab-î Mukaddes'e dahil edilmeyen ve bazı kiliselerce mukaddes kabul edilen kitaplar

⁴ İbn Abdî Rabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, I, 169.

⁵ T. Nöldeke, *Geschichte der Perser. Araber*, s. 332, no. 1.

zorunda kaldığı belirtilmektedir⁶ Ebu'l-Bekâ tarafından kaydedilen rivayete göre Kısra, Münzir'in ölümünden sonra bir İranlı valiyi 12.000 süvari ile birlikte Hîre'ye göndermeye niyetlenmiş fakat daha sonra fikrini değiştirmiş ve Adıyy b. Zeyd ile konuştuktan sonra Münzir'in çocuklarından birisini atamaya karar vermiştir⁷. Cahiliyye şiirleri, haklı olarak kabilelerin, yabancı yönetime karşı tepkilerini yansıtmaktadırlar; şairler de, krallarla savaşıyor⁸ ve onları öldüren kabilelerini övmektedirler⁹. en-Nu'mân, İran İmparatorluğunda meydana gelen kaosu ve Arap kabilelerinin gücünün artmasının farkına varmış olmalı ki, bu sefer İran yönetiminin menfaatine değil de, güçlenen Arap kabilelerinin çıkarlarına uygun bir siyaset takip etmiştir. Burada Kısra'nın şüphelenmesinde az da olsa, haklılık payı bulunmaktadır. Öyle gözüküyor ki Lahm hanedanı, güvenini kaybettiği için feshedilmiştir. Lahmîler, özellikle ticarî yolların emniyeti konusunda güvenilmez olmuşlardır. Onlar, Arap kabilelerinin, İran İmparatorluğu topraklarına yaptıkları saldırılara engel olmada başarısız kalmışlardır.

Nöldeke, Lahm hanedanının feshedilmesinin, Arap kabilelerinin Lahmîlerle birlikte Hîre topraklarına yaptıkları saldırıları kolaylaştırdığını ileri sürmektedir¹⁰. Brockelmann, İran güçlerinin Zû Kâr'da yenilmesini, söz konusu hanedanın feshedilmesinin bir sonucu olarak kabul etmektedir¹¹. Levi della Vida, "Bu tampon devletin düşüşü ile birlikte buranın istila edilmesi için Araplara kapıların açıldığını" iddia etmektedir¹². Ancak gerçekte Arap istilası için kapının açılması, İran İmparatorluğu'nun zayıflayıp çökmesi ve Arap kabilelerinin gücünün artması yüzündendir. İran garnizon birlikleri, bu kabilelerin saldırılarını engelleyememiş ve İran birlikleri, Arap birlikleri karşısında yenilmişlerdir.

Hîre ve İran Devletleri'nin izledikleri politika yüzünden hayal kırıklığına uğrayan ve kraliyet hanedanının zayıflamasının farkında olan Arap kabileleri, kendilerini tek bir hükümet idaresi altında yine tek bir topluluk haline getirecek kabiliyetli, işinin ehli bir lider aramaya koyulmuşlardır. Onları böylesi bir lider aramaya sevkeden düşünce, "Mekke toplumu"nun ortak çıkarlarına dayalı, eşitçi bir toplum oluşturma fikrinin sonucu ortaya çıkmıştır.

Mekke hakimiyetinin sağlandığı bu dönem hakkındaki rivayetler, yetersiz olmasına rağmen bu oluşumun safhaları hakkında bize kabataslak bir fikir vermektedir.

⁶ Rothstein, *Die Dynastie der Lahmidien*, s. 116-117.

⁷ Ebu'l-Bekâ, *Menâkib*, yazma, varak 106a.

⁸ Bk. Levi Della, *Pre-Islamic Arabia* (The Arab Heritage), s. 50.

⁹ Bk. ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Nesebü Kureys*, I, 26:

*el-kâtiline mine'l-Menâziri seb'aten
fi'l-kehfi fevka vasâidi'r-reyhâni*

(Benu Hermele'yi methettiği söylenmektedir. *el-Menâzire*, ifadesi "Nu'man b. el-Münzir ve onun yakınları olarak açıklanmaktadır).

¹⁰ T. Nöldeke, *Age*.ve aynı yer.

¹¹ C. Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, s. 8.

¹² Levi della Vida, *Age*., s. 51.

Muhammed b. Sellâm'ın konuyla ilgili muhtasar bir rivayeti¹³, problemi tanımaya yardımcı olmaktadır. Buna göre Kureyş halkı, tüccâr insanlar olmalarına rağmen ticaretleri yoktu, fakat yine de Mekke'nin sınırlarını aşmışlardır. Yabancı tüccârlar, ticârî eşyalarını buraya getirmiş ve Mekkeli tüccârlar da mallarını hem kendi halkına hem de komşu kabilelere satmışlardır. Kureyş'in ticareti, Hâşim b. Abdümenâf'ın Suriye'ye gidişine ve İmparatorun (Kayser) memleketinde kalışına kadar bu şekildeydi.

Belirtildiğine göre Hâşim, her gün bir koyun keser ve komşular için ufalanmış ekmecli et suyu çorbası hazırlamış. Bu yüzden "et suyu çorbası içerisine ekme ufalayan" anlamına gelen "Hâşim" lakabını almıştır¹⁴ (Aslında onun ismi, Amr idi). Hâşim, İmparatorun daveti üzerine onu ziyaret etmiş, İmparator tarafından kabul gördükten sonra hem kendileri, hem de Mekke tüccârları için bir yolculuk emniyet vesikası (*eman*) vermesini rica etmiştir. Mekke tüccarları, Hicaz'dan Suriye'ye, Suriye halkı için ucuz tabaklanmış deri (*meşin*) ve elbiseler götürüyorlardı. İmparator, Hâşim'e Suriye'ye gelecek Mekkeli tüccârlar adına yolculuk emniyet vesikası vermiştir. Dönüş yolunda Hâşim, geçtiği kabilelerin liderleriyle karşılaşmış ve henüz ittifak ile sonuçlanmamış olan kabilelerarası güvenlik paktı olan *ilâf*ı onlardan güvence altına almıştır. Kureyş tüccârları, Bedevîlere sermaye ve kârlarından (yani ticârî eşyaları için) ödeme yapmak suretiyle mallarını Suriye'ye götürüyorlardı¹⁵. Hâşim, bizzat kendisi kabilelerle varılan anlaşma maddelerini yürürlüğe koymak için Mekkeli tüccârlarla birlikte gitmiştir. O, Suriye'ye gidecek olan Mekkeli tüccârların başına geçerek onlara rehberlik yapmış ve onları Suriye şehirlerine götürmüştür. Hâşim, bu yolculuk esnasında Gazze'de vefat etmiştir. el-Muttalip b. Abdümenâf, Yemen'e giderek Yemen idarecilerinden Mekkeli tüccârlar için benzer bir imtiyaz aldı ve liderlerden de *ilâf* elde etti. O da, Radman denilen yerde vefat etmiştir. Abdüşems b. Abdümenâf Habeşistan'a gitmiş ve yolculuğunda o da *ilâf*ı almayı başarmıştır. Kardeşler içerisinde en genç olan Nevfel ise, İran İmparatorundan (Kisra) imtiyaz, (İran yolu üzerindeki) kabile liderlerinden de *ilâf* elde etmiştir. Nevfel, ardından Irak'a dönmüş ve Salmân denilen yerde vefat etmiştir. Kureyş, sonradan cahiliyye döneminde ticaretini geliştirerek zenginliğini artırmıştır. Bu konuda Kureyş, cahiliyyede yaptıklarından dolayı Benû Abdümenâf'a çok şey borçludur.

İbn Sa'd, yöneticilerden *ilâf* ve imtiyazlar elde eden Hâşim'in öyküsünü anlatmaktadır¹⁶. el-Kâfî, yöneticilerin elde ettikleri imtiyazları, *ahd* veya *eman* olarak

¹³ el-Kâfî, *Zeylül-Emâlî*, s. 200; el-Kalâ'î, *el-İktifâ'*, I, 207-209; Muhammed Hamidullah, *el-İlaf ou les rapports economic-diplomatiques de la Mecque pre Islamique* (Melanges Louis Massignon, II, 293 vd); Ağ.yazar; *Muslim Conduct of State*, 102; Zâfir el-Kâsımî, *el-İlaf ve'l-ma'ûnet ğayru'l-meşrûte*, RAAD, XXXIV, s. 243-255.

¹⁴ Bu lakabın başka açıklamaları için bk. Caetani, *Annali*, I, 109-110.

¹⁵ Muhammed Hamidullah, ve *enne Kureyşen tehmilü lehüm* (Munammak'ta bu şekildedir. Kâfî'nin kitabında ise, *ileyhim* şeklinde geçmektedir) *kadâia fe yekfûnehüm humlânehu ve vu'addüne ileyhim ru'âse emvâlihim ve ribbâhu* ibaresini aşağıdaki gibi çevirmektedir:

"et leur remettaient la prix realisee, sans pour autant les charger des pais out deduire des commissions.."; Hamidullah, bu bölümü İngilizceye aşağıdaki gibi çevirmektedir:

"Onların eşyalarını, ticari maksatlı ya da dostluk anlaşmalarına dayalı herhangi bir görev almaksızın bir casus olarak taşımaya söz verdi.."

¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75-80 (tahkikli Beyrut); Abdullah b. Nevfel b. el-Hâris kanalıyla bir rivayet (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 4994) aktarılmaktadır. Bu rivayet, Hâşim'in, (Habeşistan kralı) Necâşî'ye Mekke'nin tüccarlarına bir imtiyaz vermesi için mektup yazdığını ifade etmektedir. İlâf'ın ekonomik temeli, burada aşağıda olduğu gibi kaydedilmektedir:

yorumlamıştır. İbn Sa'd, *hılf* terimini kullanırken, Muhammed b. Habîb (*ilâf* bölümünde) imtiyazlar ve kabile liderleriyle varılan anlaşmalar için *ilâf* kelimesini kullanmaktadır¹⁷.

el-Belâzürî, *ilâf* konusunda naklettiği rivayetinde yöneticilerin imtiyazları için, *'isam* ifadesini kullanmaktadır. Nevfel b. Abdi Menâf'ın, Irak krallarından *'isam* aldığı belirtilmektedir¹⁸.

et-Taberi ise, imtiyazı ifade etmek için *'isam* ve *habl* kelimelerini seçmektedir. Nevfel, *habfi* Kısralardan elde edince Kureyş tüccârları Irak ve İran'a sık sık gitmişlerdir¹⁹. es-Seâlibî, Hâşim'in, *ilâfı* düşmanlarından aldığını belirtmektedir²⁰.

es-Seâlibî tarafından kaydedilen *ilâf*'ın düşmanlardan alındığı hakkındaki ibare, *ilâf* hakkında yukarıda zikredilen hikayemsi nakillerden esas itibarıyla farklılık arz etmektedir²¹. -eş-Seâlibî'nin belirttiği gibi- Kureyş, yalnızca haram aylar boyunca Zül'l-Mecâz ve Ukâz panayırlarına ve Mekke'ye gelen tüccârlarla sıkça ticaret yapıyordu. Bunun nedeni ise, Kureyş'in, dinlerine bağlı, haramlarını (Mekke) ve beytlerini (Ka'be) seven insanlar olmaları ve Mekke'ye gelen ziyaretçilere çıkarları için hizmet etmeleridir. İlk olarak Suriye'ye giden, kralları ziyaret eden, uzak yerlere yolculuk yapan, düşmanlarıyla (yani düşman kabileler) ilişkiye geçen, Allah tarafından (Kur'an'da) belirtilen *ilâfı* kabile liderlerinden alan, Hâşim idi. es-Sa'lebî, onun iki kısa seyahatinden (Kış mevsiminde Habeşistan'daki el-Yeksum ile Yemen'deki Ebâhile'ye; yaz mevsiminde de Suriye ve Bizans'a yapılan yolculuklar) bahsetmekte ve *ilâf* hakkında şunları söylemektedir: Hâşim, kabile liderlerinden *ilâf* 'ı iki nedenden dolayı aldı: Çünkü haram (Mekke) halkı ve diğerleri "Arap Kurtları"nın saldırılarından, Bedevî eşkiyalarından, saldırganlardan ve uzun süre devam eden intikam eylemlerine katılan insanlardan güvende değildi. Burada, diğer kabileler Ka'be'de hac ibadetini yerine getirip saygı duyarlarken, Tayy, Has'am ve Kudâa gibi kabileler, haramın kutsallığına ve haram aylara saygı göstermiyorlardı. es-Seâlibî'nin kaydettiğine göre *ilâf*, özet olarak Hâşim tarafından kabile liderlerine bağışlanmış bir kâr anlama geliyordu. Çünkü Hâşim, kabilelerin ticârî mallarının naklini üzerine almış, develerini, Kureyşin yolculuk boyunca karşılaşılabilecekleri zorluklardan ve düşmanlarının korkusundan rahatlatmak için kendi develeri ile birlikte sürmüştür. Bu, her iki taraf için de kârlı idi; yolcuların kalmasıyla Bedeviler; yolculuklarının güvenli

...alâ an tahmîle Kureyşun bezai'ahum ve lâ kirâ'a alâ ehli't-tarîğı (s. 78). Bu ibare, bir önceki dipnotta tartışılan bölümün anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

¹⁷ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 162 vd.

¹⁸ el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 59; *Usum* kelimesi için bk. el-A'sâ, *Divân*, s. 29.

¹⁹ et-Taberi, *Tarih*, II, 12; İbn Zafer es-Sekafî, *Enbâ' Nücebâ'l-Ebnâ*, thk. Mustafa el-Kabânî, Kahire ty, s. 66-68; el-İsâmî, *Simtü'n-Nücümü'l-Evâli*, Kahire 1380, I,214-215; *Siyerü'l-Mülük*, yazma Brit. Mus. 23298, varak 174a.

²⁰ es-Seâlibî, *Letâifü'l-Meârif*, s. 5 (thk. de Jong, 1867)

²¹ es-Seâlibî, *Simânu'l-Kulüb*, s. 89 vd. Kureyş'ten İla'f dışında kalanlar, Müsâvir b. Hind'in dizeleriyle de ortaya konulmuştur:

*Ve'amtüm enne ihvateküm Kureyşun
lehum ilfun ve leyse lekum ilafu
Ulâike üminü cü'an ve havfen
ve gad câet Benü Esedin ve hâfü*

Bk. *Hamâse* (Şerhu'l-Merzûki, thk. A. S. Hârun), s. 1449, no. 605; Tamamı için bkz. el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 89 (Dirâr b. Abdülmuttalip'in oğlu Nuteyle hakkında şunları söylemektedir):

senne li Fihrin sünnete'l-ilafi

Ve bk. el-Hemdânî, el-İklîl, I/II, yazma, varak 26a.

*Fe lâ tuksû Ma'adden, inne fihâ
ilâfe'llahi ve'l-amru's-semînu.*

olmasıyla da Kureyş bu durumdan faydalanmaktaydı. Böylelikle Kureyşin durumu gelişmiştir.

İbn Ebi'l-Hadîd, konuyla ilgili iki rivayet kaydetmektedir²²: Birincisi, el-Kâlî tarafından verilmekte, diğeri ise *Fadlu Hâşim alâ Abdişems* başlığı altında²³ Câhız tarafından aktarılmaktadır. Câhız'ın bu rivayetinin, Hâşim tarafından kabile liderlerine verilen kâr ortaklığı konusunda olduğu âşikardır (...ve şerike fi ticâretihî ruesâe'l-kabâili mine'l-Arabi...ve ceale lehum ma'ahu ribben...)

el-Câhız, *îlâf* hakkında bir başka rivayet daha aktarmaktadır: Bu rivayete göre Hâşim, önde gelen kabile liderlerine zorla vergi yüklemiştir. Hâşim, söz konusu vergilerden elde edilen paraları, Mekke'nin kutsiyetine saygı duymayan kabilelere ve eşkiyalara karşı Mekke halkını savunma amaçlı bir teşkilat kurabilmek için toplamıştır²⁴.

Yâ'kûbî'nin rivayeti²⁵, *îlâf* elde eden dört kardeş hakkında yukarıda zikredilen açıklamayı vermektedir. Bununla birlikte rivayet, Hâşim tarafından gerçekleştirilen *îlâf*'ın anlaşma maddelerine né derece uyulup uyulmadığı hakkında ip ucu veren bir cümleyi de ihtivâ etmektedir: Yâ'kûbî'nin belirttiğine göre, Kureyş, Hâşim'in ölümünden sonra Bedevî kabilelerin galibiyet elde edebilecekleri endişesine kapılmıştı. Bu cümle, *îlâf* anlaşmalarının bilfiil yürürlüğe geçirilemediğine işaret etmektedir. Kureyş, bazı kabilelerin anlaşma maddelerinin yürürlüğe konulmasından kaçınabileceklerinden endişe etmiştir. *îlâf*, Abdi Menâf oğullarının aktif bir eylemi ve liderlere bağışladığı bir kâr idi. Bununla birlikte liderler, kendilerini *îlâf* maddelerine uymak konusunda zorunlu tutuyorlardı.

îlâf kelimesinin sözlüksel açıklamaları, Birkeland tarafından tetkik edilmiş ve "koruma/eman", "güvenlik sağlayan bir pakt" olarak çevrilmiştir²⁶. Birkeland, "eman" kelimesinin anlamının, Âlûsî dışında Kur'an müfessirleri tarafından verilmediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte söz konusu açıklama, Ebû Hayyân tarafından da verilmektedir²⁷. Ebû Hayyân, dört yolculuğun (yani onlar; Suriye, Habeşistan, Yemen ve İran'a dört kervan gönderdiler) bulunduğunu ifade eden en-Nakkâş'ın görüşünü nakletmektedir. Ebû Hayyân, İbn Atiyye'nin tekzibini kabul etmez ve delil olarak *îlâf* elde eden Abdi Menâf oğullarının dördünün öyküsünü aktarmaktadır. Ebû Hayyân, el-Ezherî'nin *îlâf* kelimesinin açıklamasını ve Metrud b. Ka'b'ın (Birkeland tarafından çevrilen²⁸) şiirlerini de nakletmektedir. el-Ezherî'nin açıklaması, aynı şekilde Mûsâvir b. Hind'in şiirlerinin açıklandığı *Maâhidü't-Tensis*'de verilmektedir²⁹: "*koruma anlamında bir tür eman*" (*şibbû'l-icâratî bi'l-hafâra*).

îlâf hakkındaki rivayetlerin, Mekke'de meydana gelen esaslı değişikliklerin neler olduğunu ortaya koyduğu söylenebilir. Şehrin çevresinde bulunan Bedevî

²² İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâğa*, III, 454, 458.

²³ el-Câhız, *Resâil*, s. 70 (thk. Sendûbî)

²⁴ Age ve aynı yer.

²⁵ el-Y'akûbî, *Tarih*, I, 278 (tahkikli, Necef, I, 200).

²⁶ H. Birkeland, *The Lord Guideth*, s. 106-107; tamamı için bk. ez-Zemahşerî, *el-Fâik*, I, 40 (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim-Bicâvî)

²⁷ Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, VIII, 515 (Sûre *îl-îlâfi Kureyşin*).

²⁸ Birkeland, *Age*, s. 119; el-Kâlî, *Emâli*, I, 241; el-Bekrî, *Simt*, s. 547-550; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâli*, IV, 178-179.

kabileler için malların dağıtımı konusunda küçük bir merkez olan Mekke, önemli bir ticârî nakil merkezi olmakla konumunu güçlendirmiştir. Ticârî eşyalarını Suriye, Habeşistan, Irak ve Yemen'e götürenler, Mekkeli tüccârlardı. Köklü değişikliklerin meydana gelmesinde etkili olan bu kurumların planını tertip eden aile, Abdi Menâf ailesidir. İläf anlaşma maddelerine dayalı ticaret, Abni Menâf ailesinin liderliğindeki Kureyş kabilelerinin ortak bir teşebbüsü idi. Kabilelerle yapılan anlaşmalar, şu ana kadar bilinmeyen bir menfaat ticareti prensibine dayalıydı. Bu anlaşmalar, karşılıklı yardım ve eman mecburiyeti içeren bir ittifak (*hilf*) değildi. Dolayısıyla kabileler, Hîre kervanlarıyla ilişki içerisinde olan kabilelere ödeme yaparak, bunlara karşı Kureyş kervanlarını korumak mecburiyetinde de değillerdi. İläf anlaşma maddeleri, kabile liderlerinin ortak kâr payı ve görünürde kabile insanların, kervanlara eskort görevi yapmaları temeli üzerine kurulmuştur.

Birisi, İläf maddeleri içerisinde, haram aylara uyulması yani söz konusu aylar boyunca barışın korunması ve Mekke'nin kutsiyetine saygı gösterilmesi ile ilgili (veya dahası Mekke'nin dokunulmazlığı) bir paragrafın bulunduğunu iddia edebilir. Aslında İläf, Mekkelilerin konumunu ve Mekke ticareti ile ortak çıkara dayalı ekonomik işbirliğini tanıma anlamına gelen "Mekke Paktı"nın, kabileler tarafından kabul edilmesi demektir. es-Seâlibî'nin rivayetindeki bir bölüm, (şu ana kadar) düşünün kabileler ile yapılan paktlar konusuna açıklık getirmektedir.

106. sûrenin (Kureyş veya İläf) 1-2 ayetlerinin tarihi arka planını tartışan Birkeland, İläf paktlarının önemini vurguladıktan sonra "Kureyş'in ekonomik (ticârî) becerisi ve kutsal toprağa (bölgeye) sahip olması, onları, Peygamber'den yaklaşık yüzyıl önce Batı Arabistan'ın ekonomik patronları yapmıştır" yorumunu yapmaktadır³⁰. Birkeland'ın bu ifadesi, doğru olmakla birlikte Doğu Arabistan'ı da içine alabilir. Çünkü Kureyş'in ticaret alanı, oldukça büyüktü³¹.

Kabile liderlerinin, Mekkeli tüccârlar ile işbirliği yapmayı tercih etmiş olmaları, ma'kuldur. Çünkü onların, Kureyş ile olan işbirliğindeki elde ettikleri kazançları geçici değil, sürekli idi. Dolayısıyla kabile liderleri, Mekkeli tüccârlarla yakın ilişki içerisinde girmeliydiler ve gerçekten de öyle oldu. Liderler, Mekke'de samimi bir şekilde karşılandılar ve korkusuz bir şekilde Mekke'ye girebilmişlerdir. Onlar, Hîre'de boyunları aşağı eğik ve hakir konumundalar iken, Mekke'de diğer insanlara eşit olarak değer görmüş, ayrıma tâbî tutulmamışlardır.

Mekke'nin teşebbüsüyle gerçekleştirilen baskı, Yâ'kübî'nin kaydettiği bir rivayette³² canlı olarak tasvir edilmektedir: Kelb kabilesinden tüccâr bir kadın Suriye sınırlarında, Mekkeli bir kervanın Suriye'ye ulaştığına şahit olmuştur. Yâ'kübî, Hâşim'in kişiliği itibarı ile Mekkeli liderlerin ona gösterdiği saygı ve cömertliği

²⁹ el-Abbâsî, *Me'âhizü't-Tensis*, I, 95 (Kahire 1316).

³⁰ Birkeland, *Age*, s. 122 vd. Ve İläf hakkında bk. el-Mevsilî, *âyetü'l-Vesâil ilâ Ma'rifeti'l-Evâil*, yazma, Cambridge 33, varak 16b-17a; Anonim, *Târîhu'l-Muhkem fi men İntesebe ile'n-Nebiyi sallâllahu aleyhi ve sellem*, yazma, Brit. Mus., 8653, varak 60b-61a; İbn Nâsirüddin ed-Dımaşkî, *Câmiu'l-Ethâr fi Mevlidi'n-Nebiyi'l-Muhtâr*, yazma Cambridge, 913, varak 111a-b; es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. el-Hulv ve et-Tenâhi, Kahire 1385/1966, IV, 400-401.

³¹ Bk. E. R. Wolf, *The Social Organization of Mecca and the Origin of Islam*, *Southwestern Journal of Anthropology*, 1951, s. 330-337; bk. İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 316-317; *Siyerü'l-Mülûk*, yazma, varak 173b; Ebû Hayyân et-Tevhidî, *el-Besâir ve'z-Zehâir*, thk. İbrahim el-Kaylânî, Şam 1964, II, 222-223; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk* (Tehzib), VI, 118; İbn Nâsirüddin, *Age*, varak 112a.

³² el-Y'ak'übî, *Tarih*, I, 280 (tahkikli Necef).

hakkında detaylı açıklamalarda bulunmakta ve şunları ifade etmektedir: " Vallahi gerçek saltanat, Benû Cefne'nin saltanatı değildir". Bu kayda değer bir cümledir: Kureyşli liderin şerefi, onun hal ve hareketleri, Cefne hükümdarının uzaklığından daha çok, Kelbli Bedevilere benzemektedir. Bu, gelecek için bir giriş cümlesidir.

Hâşim dönemindeki Mekke'nin konumu hakkında kısmen de olsa ışık tutacak gibi gözüken rivayetin iyice tetkik edilmesi gerekmektedir. ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın *Muvaffakiyyât*'ından es-Süyûti'nin naklettiği rivayet³³, Ömer b. Abdülaziz kanalıyla gelmektedir. Söz konusu rivayete göre, Kureyş'in soyluları, cahiliyede *îtifâd* uyguluyorlardı³⁴. es-Süyûti'nin belirttiğine göre *îtifâd*, şu anlama gelmektedir: Kureyşin ileri gelenleri, mallarını kaybettiklerinde, çadır kurdukları yerdeki çölleri terkederek, sabırla "*dönüşümlü olarak (tenâvebe)*" birbirlerinin ölümünü beklerlerdi. Bu durum, halkın onların durumlarının kötüleştiğini anlayınca yani ölümlerine kadar devam ederdi. Böylesi şeyler, Hâşim'in yetişip ve kabilesi içerisinde etkin bir insan olmasına kadar sürdü. Hâşim, Kureyş'i çağırarak onlara şöyle dedi: "Ey Kureyş! bolluk sizinle birlikte olabilir, siz Arapların en zengini ve en güçlüsü olabilirdiniz, ancak *îtifad* sizin çoğunuzu mahvetti". Daha sonra Hâşim, her zengin Kureyşliye bir fakir verilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu teklif, Kureyş tarafından da kabul edilmiştir. Fakir fukara, zengine kervanlarla olan yolculuğunda yardım edecek ve "zenginin, malının fazlalığının gölgesinde yaşayacaktı". Bu, bir anlamda *îtifad* geleneğinin durdurulması anlamına geliyordu. Onlar, bu fikri kabul ettiler. Hâşim de bunun üzerine halkı birlikte (yani zengin ve fakir) yolculuğa çıkarmıştır. Fil hadisesi meydana geldiğinde (ki, bu hadise, peygamberliğin anahtarı ve bütün halkın onlara saygı duyması için Kureyş saltanatının başlangıcıydı; ve yine bu yılda Peygamber doğmuştu) ve Peygamber'e vahiyler nâzil olduktan sonra Allah, Peygamberini bilgilendirmek için vahiy indirmiştir. Allah kendisinin Fil ashabına neler yaptığını, onlara karşı Kureyş'e nasıl yardım ettiğini ayette şöyle belirtiyordu. "Rabbinin Fil ashabına neler yaptığını görmedin mi?"³⁵. Devamında Allah şöyle buyurdu: "Ey Muhammed! Onlar putlara ibadet ederlerken halkın için neden böyle yaptım?"³⁶. Ardından bunu *Li îlâfi Kureyşin*³⁷ için yaptığını belirtti. Bunun (Li îlâfi Kureyşin) anlamı şudur: Kureyş'in birbirlerine karşı karşılıklı merhamet hissetmeleri ve yardımlaşmalarıdır. Onlar, müşriklerdi. Allah, onları fil korkusundan kurtardı. "Allah, onları açlık karşısında doyurdu" cümlesindeki açlık *îtifâd* açlığı anlamına gelmektedir.

Bu rivayetin eğilimi, Li îlâfi Kureyş kelimesini, *li terâhumi Kureyşin ve tevâsulihim* ifadesiyle yorumlamaktır. Fakat ayetin tefsiriyle oldukça gevşek bir şekilde ilişkisi olan bu rivayet, aslında *îlâf* öncesi konumu yansıtmaktadır. ez-Zübeyr b. Bekkâr, cahiliyye döneminde Mekke'nin sosyal ve ekonomik konumu hakkında önemli bir bilgiye sahiptir ve bu rivayet, bir çok gerçeği ihtiva edebilir. Rivayet,

³³ es-Süyûti, *ed-Dürü'l-Mensûr*, VI, 397 (Sure 106); Moğoltay, *ez-Zahru'l-Hârim fi Sireti Ebi'l-Kâsim*, yazma, Leiden, 370, varak 64b.

³⁴ Metinde ihtifâd geçmekte, ancak bir hata olmalıdır.

³⁵ Sure. 105.

³⁶ Bu, elbette ayet değildir. Ancak bununla yazar, Allah'ın, Li îlâfi Kureyşin... diye devam eden ayetlerin sebebi nüzûlünü açıklamaya çalışmaktadır (Çev.).

³⁷ Sure 106.

Hâşim'in faaliyeti öncesi kervanların tek başlarına gönderildikleri gerçeğine işaret etmektedir. *İlâf* anlaşması yapılmadan önce kervanların gönderilmesi, çok riskli bir durumdaydı. Çünkü gönderilen kervanlar, eşkiyaların, ya da sermayesinin tamamını ticarete yatırmış ve her şeyini kaybetmiş düşman kabilele tüccarlarının saldırılarına maruz kalabiliyorlardı. Dolayısıyla yolculuğu güvenli yapan, *İlâf* idi.

Hâşim'in, fakir fukaranın da zenginlerin yanında kervanlara katılmaları önerisi, bir cesaret işiydi. Söz konusu öneri, fakir halka yaptıkları işlerinden dolayı kâr payının verilmesi veya fakir tüccarların az da olsa para biriktirerek yatırım yapmaları demektir. Bu durum yani Hâşim'in fakir tüccarları zenginlerin yanında göndermesi, Matrud b. Ka'b'ın şiirlerinden birinde zikredilmektedir³⁸:

Ve'l-hâlisüne ğaniyyehüm bi fakîrihim
hatta yekûne fakîruhum ke'l-kâfi;
 "Ve zenginlerini fakirleriyle karıştırdı,
 tâ ki, fakirleri yeterli bir düzeye geldiler"

Bu "fakir halk"ın (veya mevkice düşük halk) zenginlerle ve varlıklılarla karıştırılması fikri, câhilî toplumun bir düşüncesi idi ve bu şiirlerle tasdik edilmiştir³⁹. Kabile içerisindeki ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi olarak yansıtılan ve cahiliyye ideali içerisinde önemli bir gelenek olan bu uygulama, aksine İslam'ın kabul edilmesiyle birlikte bir sapma olarak değerlendirildi.

(Adıyy Kureys'in) bir kolu olan Üveycli Nuaym b. Abdullah⁴⁰, İslam'ı kabul etti. Babası, Adıyy'in fakir fukara halkını doyururdu. Müslüman olduktan sonra Nuaym, el-Velid b. Muğire el-Mahzûmî ile karşılaştı. Velid, Nuaym'a: "Ey Abdullah'ın oğlu! Sen, babanın inşa ettiğini yıktın ve sen Muhammed'e uymakla onun birleştirdiği bağı kestini" dedi⁴¹.

Belâzürî'nin Hılful-Fudûl hakkındaki rivayeti, ittifaka iştirak eden halkın Mekke'ye fazla mal ile gelmeleri durumunda, fakir fukaraya yardım etme yükümlülüklerinin varlığından bahsetmektedir. (...*Teâkadû alâ.. ve müvâsâti ehli'l-fâgati mimmen verade Mekkete bi fudûli emvâlihim*)⁴².

³⁸ Bk. Yukarıdaki 23. dipnot; ve yine bu şiirler hakkında bk. İbnü'l-A'rabî, *Muhâdaratü'l-Ebrâr*, II, 119; et-Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, (Sure 106); el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 58; el-Ya'kûbî, *Tarih*, I, 202 (tahkikli Necef); ed-Diyarбекрî, *Tarihu'l-Hamîs*, I, 156; *Siyerü'l-Mülûk*, yazma, varak 173a.

³⁹ Tamamı için bk. el-Kâlî, *Emâlî*, II, 158; el-Bekrî, *Simt*, s. 548; İbn Şeref, *Resâilü'l-İntikâd (Resâilü'l-'Ul-Bulâğâ*, s. 334):

Ve'l-hâlitine nehîtahum bi mudarîhim
vê zevî'l-ġinâ minhum bi zî'l-fakrî
Ve bk. İbnü's-Şecerî, el-Hamâse, s. 56 (*Amr b. İtnâbe*):
Ve'l-hâlitine halîfehüm bi sarîhihim
ve'l-bâzilînâ atâ'ahum li's-sâilî
Ve bk. Hâliciyânî, el-Ashâb, I, 20; *Hassân, Dîvân*, s. 308:
Ve'l-hâlitinâ ğaniyyuhum bi fakîrihim
ve'l-mun'imînâ ale'l-fakîri'l-murmilî
 Ve tamamı için bk. el-A'sâ, *Dîvân*, III, 35:
Ve ebâne sâliha mâlihi li fakîriha
ve asâ, ve aslaha beynehâ, ve sâ'e lehâ
 Ve bk. İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 300 (en-Nu'man b. Beşîr):
Fe lâ ta'dûdî'l-mevlâ şerîkeke fi'l-ġinâ
ve lâkinnemâ'l-mevlâ şerîkeke fi'l-udmi.

⁴⁰ Onun hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 8777 (O, Benü Adıyy'in bekar kızlarının ilgisini çekmiştir)

⁴¹ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 869a.

⁴² Age., yazma, varak, 144a; Bir başka rivayet ise, İbn Hişam'ın *Sîre*'sinde verilmiştir.

Ensarlı bir şair olan en-Nu'man b. Aclân, Ensarın Muhacirler için yaptığı eylemleri methederken şöyle demektedir:

*Ve gulnâ li kavmin hâcerû: merhaben bikum
ve ehlen ve sehlen, gad emintüm mine'l-fakri
Nügâsimüküm emvâlenâ ve diyârenâ
ke kismetî eysâri'l-cezûri ale'ş-şatri*⁴³

"Ve bize hicret eden halka şöyle dedik: Hoşgeldiniz! Siz artık yoksulluktan güvendesiniz. Biz, sizi mallarımıza ve yurtlarımıza ortak edeceğiz, tıpkı boğazlanmış develeri (ortakları arasında) paylaşan meysir kumarbazları gibi"

Hakîm b. Hizâm hakkındaki rivayetler, onun, kervanlarından elde ettiği kârları kabilesi içerisindeki fakir ve muhtaç insanlar arasında dağıttığını ifade etmektedir⁴⁴.

Yukarıda nakledilen rivayetler, kabile içerisindeki fakir ve muhtaç halkla ilgilenildiği eğilimini açıkça yansıtmaktadır. Rivayete göre *îlâf*'ın kurucusu Hâşim, başarılı bir şekilde ticareti genişletmiş; zengin ve yoksul insanları kervana ortak etmiştir. Bir kervan, artık zengin ile fakirin birlikte çıktığı ortak bir teşebbüs halini almıştır. Hatta, eğer bir tüccâr bir kervanı kendi başına riske sokmuşsa, diğer tüccârlar ona katılmaya çalışıyor ve onun kervanını kurtarmak için para yardımında bulunuyorlardı⁴⁵. el-Kummî'nin, Mekkelilerin sosyal anlayışı ve fakir fukarayı gözetmeleği konusunda aşağıdaki sözü fevkalade önemlidir.

*Ve kânet Kureyşun yetefehhasûne an hâleti'l-fukarâi ve yesuddûne hallete'l-mehâvicu*⁴⁶.

Hâşim'in, muhtaç insanların gözetilmesi eğilimini bir sosyal prensip olarak genişlettiği görülmektedir. ed-Diyarbekrî'nin, İbn Abbas kanalıyla Hâşim hakkında kaydettiği bir rivayet, şu gerçeği ifade etmektedir. "Mekke halkı, Hâşim'in, kervanları Suriye ve Yemen'e göndermesiyle canlılık kazanana kadar yoksulluk içerisindeydi. Onlar, fakir halkın da kendileri gibi zengin olmaları için kazançlarını, yoksul halk arasında paylaştılar"⁴⁷. *îlâf*'a katılan insanlar hakkındaki rivayetinde İbn Habîb, "onlar vasıtasıyla Allah'ın Kureyş'i yücelttiğini ve halklarını da zenginleştirdiğini" belirtmektedir (*Ashâbu'l-îlâfi min Kureyş'illezîne rafea'llahu bihim Kureyşen ve ne'aşe fukarâehâ...*)⁴⁸.

Birisi, "fakir fukara ve zengin halkın karışımı" (*muhâlata*) ile kardeşlik (*muâhât*) arasında bazı benzerlikler bulma yanılığısına kapılabilir⁴⁹.

Mekke'nin dâhilî şartları ve hacılar için ortamı kolaylaştıran koşulların geliştirilmesi *îlâf* anlaşmalarının sonucu kendini göstermiştir. Buna göre Mekke'de evler ilk defa Kusayy tarafından inşa edilmiştir⁵⁰. Bu evlerin, çok mütevâzî evler

⁴³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 8747; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 298.

⁴⁴ ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Nesebu Kureyş*, I, 367 (no. 644).

⁴⁵ Age., I, 371 (no. 645, 646).

⁴⁶ el-Kummî, *arâibü'l-Kur'an* (Taberi'nin *Tefsiri*'nin kenarında, Bulâk 1229).

⁴⁷ ed-Diyarbekrî, *Tarih*, I, 156.

⁴⁸ Muhammid, b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 162.

⁴⁹ Tamamı için bk. es-Sülemî, *Adâbü's-Suhbe*, s. 50:... *ve kâne (en-Nebiyü S) yenbesitü fi mâli Ebi Bekrin kemâ yenbesitü fi mâlihi ve yahkümu fihî kemâ yahkümu fi mâlihi*"

⁵⁰ Bk. Ebu'l-Bekâ, *Menâkib*, yazma varak. 85a.

olduğu tahmin edilebilir. Mekke'de ağaçların kesimi, Mekke'nin kutsallığından dolayı ciddi bir problem idi. Fakat Kusayy, ağaçların kesilmesini emretmiş, hatta kendisi bile evler yapmıştır⁵¹. Söz konusu evlerin, Kabe'nin şeklini taklitten kaçınmak için daire şeklinde yapıldığı gözükmektedir⁵². Muarric es-Sedûsî, evi ilk defa çatı ile örten şahsın, Zübeyr b. el-Hâris b. Esed olduğunu belirtmektedir. Ne var ki Kureyş, bu evi, Kabe'ye hürmetten dolayı yıkmıştır⁵³. Mekke'de ilk defa dört köşeli (kare) ev yapan şahıs ise, Humeyd b. Zübeyr b. el-Hâris b. Esed b. Abdülzâ'dır⁵⁴. Evini yaptığında Kureyş, (Allah'ın) onu cezalandıracağından korkmuştur. Bunun için recez şairleri, şiirler derlemişlerdir:

el-Yevme yübnâ li Humeydîn beytuh

immâ hayâtuhû ve immâ mevtuh,

"Bu gün Humeyd'in evi inşa edilir,

(Bunun anlamı) onun için ya yaşam, ya ölüm"⁵⁵

Humeyd'in, Allah tarafından cezalandırılmadığını gören Kureyş, bu sefer kendileri dört köşeli evler yapmaya başlamıştır.

Eğer bu rivayet doğruysa, ev yapımındaki değişiklikler, 6. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Çünkü Humeyd'in kız kardeşi, Hakîm b. Hizâm'ın annesiydi. Humeyd'in oğlu Abdullah b. Humeyd ise, Uhud'da savaşmıştı⁵⁶. Dolayısıyla evlerin yapımında önemli değişikliklerin meydana gelme tarihi, bu yüzden 6. yüzyılın son on yılıyla uygun düşebilir.

Mekke'nin ileri gelenleri, hacılar için ortamı kolaylaştırıcı imkanlar sağlama hususunda birbirleriyle yarışmışlardır. Bu bağlamda Hâşim'in, hacılar için yiyecek ihtiyacı sorununu hallettiği söylenmektedir⁵⁷. Yine hacılar için ilk defa tatlı suyu tedarik eden şahıs, Abdülmuttalip olmuştur⁵⁸. O, Kisra b. Kubâd dönemlerinde zemzem kuyusunu kazmıştır⁵⁹. Zemzem suyu, tıbbî niteliklere sahip olmasına

⁵¹ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 71 (tahkikli Beyrut); el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 58; Caetani, *Annali*, I, 103 (78); el-Yakûbî, *Tarih*, I, 197; el-Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, I, 14.

⁵² es-Seâlebî, *Simâru'l-Kulûb*, s. 13. Ayrıca bk. el-Mevsilî, *Âye*, varak 58; ve *kife: evvelü men benâ bihâ beyten Sa'd b. Sehmin* (ancak el-Fâsî, *Sa'îd b. Amr b. Husays es-Sehmi* olarak vermektedir (*Şifâü'l-âram*, Kahire 1956, I, 19; Mus'ab b. Abdullah, *Nesebü Kureyş*, s. 400, 1.10) *fe kâle Abdullah İbn Vâdi'a'te* (doğrusu: *İbn Vedâ'ate*; bk. Mus'ab, *Age.*, s. 406; el-Fâsî, *Age.*, I, 19; ve *Zekera ez-zübeyr b. Bekkârın an Ebî Süfyân İbni Ebî Vedâ'ate-doğru okunuşuyla*) *yeffehiru:*

ve sa'dü'l-su'üdi Câmiü's-semli innehu: hâze'l-hilfe ve'l-ahyâu ğayru hilâfi

fe evsaka ahde'l-hilfi ve'l-veddi beynehum: bi emrin hasîfin fihimâ ve nesâfi

ve zâlike mâ ersâ sabîru mekânehû: ve mâ halle bahrun sufeten bi nizâfi

ve evvelü men bevâ bi Mekkete beytehû: ve savvara fihi sâkinen bi ethâfi

yazmada *seknen* diye geçmektedir. Bunun için bk. el-Fâsî, *Age.*, el-Mevsilî, (*Age*) Mekke'de kare şeklinde ilk defa ev inşa edenin, Büdeylb. Verkâ el-Huzâî (Peygamber'in sahabelerinden) olduğunu kaydetmektedir. el-Vâkidî, ez-Zührî kanalıyla gelen rivayette (el-Fâkihî, *Târîhu Mekke*, yazma Leiden, 463, varak 444b) Mekke'de kare *şeklinde* ilk ev yapımının, Osman'ın fitneli dönemlerinde gerçekleştiğini belirtmektedir (*kâle'l-Vâkidî ve İaddesenî Muhammed İbnü Abdillahi ani'z-Zührî kâle: mâ buniye bi Mekkete beytün murabba'an hattâ kânet fitnetü Osmâne radiyallahü anhu*).

⁵³ Muarric es-Südûsî, *el-Hazf min Kureyş*, s. 54.

⁵⁴ ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Nesebü Kureyş*, I, 443; Evlerin şekli hakkında bk. el-Fâkihî, *Age.*, varak 440b. ve *innemâ kânet 'ammete büyütihim umuşen min hasâsife ve sa'afin ve cerîdin ve kânü yüsemünnehâ'l-urûşa*.

⁵⁵ Bu dizelerin Düveyd'e ait olduğu belirtilmektedir. Bk. ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Age.*, Aynı yer.

⁵⁶ Bk. İbn Hişam, *Sire*, III, 135.

⁵⁷ el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 60-61; el-Ezrâkî, *Ahbâr*, s. 67 (Wüstenfeld).

⁵⁸ el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 46.

⁵⁹ *Age* ve aynı yer.

rağmen⁶⁰ damak tadı vermediği için Abdülmuttalip, ona bu yüzden yağmur suyu karıştırmıştır. Abdülmuttalip, aynı şekilde hacılara ballı süt de ikram etmiştir⁶¹. Abbas, Abdülmuttalib'in bu geleneğini sürdürmüş ve hacılar için içecek su tedarik etmiştir. Hz. Peygamber'in, Abbas'ın ve ailesinin sikâyesinden içmesi, bir sünnet olarak kabul edilmiştir⁶². Burada, hacılara şu tedariki için rakip Mekke asileri arasında kuyuların kazıldığına dair rivayetler bulunmaktadır⁶³. Süveyd b. Harmî'nin, hacılara (içmek için) ilk defa süt veren şahıs olduğu söylenmektedir⁶⁴. Ebû Ümeyye el-Muğîre el-Mahzûmî (Zâdûr-rakb) ve Ebû Vedâ'a es-Sehmî de hacılara bal ikram etmişti⁶⁵.

İlâf'ın, Mekke'nin durumunu iyileştirdiği, hacılara yiyecek ve içecekler sağladığı yönündeki rivayetlerin tamamı, bu çabaların, şehrin itibarını artırdığına ve hacılar ile ticaretin emniyetini sağladığına işaret etmektedir. Hatta bireysel olarak ticaret yapan tüccarların, Mekke'de bir hacı olarak muamele görmeleri için özel düzenlemeler yapılmıştır⁶⁶.

Bu sistemde Temim, oldukça önemli bir rol oynamıştır. Temim'in oynadığı rol, Muhammed b. Habîb'in, cahiliye panayırları hakkında aktardığı rivayetin bazı bölümlerinden çıkarılmaktadır⁶⁷.

İbn Habîb, Dûmetü'l-Cendel panayırı hakkındaki rivayetinde şunları belirtmektedir: "Yemen ve Hicaz'dan yola çıkan herhangi bir tüccâr, Mudar'ın oturduğu bölgelerde seyahat ettiği sürece Kureys'ten himaye isteğinde bulunmuştur; Mudar, Mudarî tüccârları taciz etmediği gibi, Mudar ile müttefik olan tüccârlara da zorluk çıkarmamıştır. Bu durum, kendileri arasında kabul görmüş bir gelenek haline gelmiştir. Aynı şekilde Kelb kabilesi de Temim'in müttefikleri oldukları için Mudarîlere zorluk çıkarmamıştır⁶⁸. Keza Tayy kabilesi de Esed'in müttefikleri olduklarından dolayı onlara tacizde bulunmamıştır. Mudar, hep şunu söylemiştir: "Kureys, İsmail vasıtasıyla dîni vecibelerin yükümlülüğünü bize miras olarak bırakmıştır"⁶⁹.

⁶⁰ Rathjens, *Die Pilgerfahrt*, 42, 45.

⁶¹ el-Ezrâkî, *Ahbâr*, s. 70 (Wüstenfeld, tahkikli); tamamı için bk. Ebu Zerr, *Şerh*, s. 42 (tahkikli, Brönne).

⁶² Bk. es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, III, 219.

⁶³ Tamamı için bk. Mus'ab b. ez-Zübeyr, *Nesebü Kureys*, s. 32, 197-198. Belâzürî, *Fütûh*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 95 vd. (çev.)

⁶⁴ Age., s. 342; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Nesebü Kureys*, yazma, varak 153a

⁶⁵ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 177.

⁶⁶ el-Merzûkî, *el-Emkine*, II, 166; çeviri için bk. Muhammed Hamidullah, *Le Prophete de l'Islam*, II, 606.

⁶⁷ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 264-265.

⁶⁸ Muhammed Hamidullah, *Muslim Conduct of State* adlı eserinde (s. 54 (101) "çünkü onlar (yani Kelb) Benu Cüsarn ile müttefik idiler" (burada yazım hatasının olduğu açıktır).

⁶⁹ Hamidullah'ın çevirisi şu şekildedir: *Les Mudarites avaient l'habitude de dire (avec fierte "Les Quraichites ont paye la dette de honte que nous avions contractee au nom d'Ismael (par les guarres fraticides et par le bellum omnium contra omnes)" Le Prophete de l'Islam*, II, 600. Bu çeviri yanlış gibi gözükmektedir. "que nous avions contractee au nom d'Ismael" yı mâ evrasnâ İsmâile çevirmek, yanlıştır. İbare, mâ evraenâ şeklinde okunmalıdır. Bu cümle, Kureys'in kabilelere karşıki tutumunu anlamamız için en önemli bir cümledir. Bu cümlemin doğru yorumu için Kalâî'nin, *el-Iktifâ* (I, 150) adlı eserine müracaat edilebilir. el-Kalâî, Kureys'in niteliklerini tartışmakta ve şunları ifade etmektedir: *ve kânû alâ irsin min dîni İbrâhime ve İsmâile min girâ'z-zayfi ve rifda'l-hacci ve ta'zimi'l-harami ve men'ihî mine'l-bağyi fihi ve'l-ilhâdi ve gam'i'l-zâlimi ve men'il-mazlûm min girâi diye başlayan cümle: irsin min dîn İbrahim ve İsmâil cümlesini açıklamaktadır. Merzûkî'nin Emkine'sinde ki (II, 162) bölüm, mâ evrasenâ ebûnâ İsmâilü, "bizi babamız (atamız) İsmail miras bıraktı" cümlesinin anlamı konusunda hiç bir şüphe bırakmamaktadır. Tamamı için bk. el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, VI, 42.*

Bu rivayet, el-Merzûkî'nin Emkine'sinde önemli varyantlarla kaydedilmektedir⁷⁰. Kureyş, Mekke'den Dûmetü'l-Cendel fuarına katılmak için yola koyuluyordu. Eğer onlar el-Hazn⁷¹ yoluna uğradıklarında, geri dönene kadar kabilelerden herhangi birinin emanına ihtiyaç duymuyorlardı. Bu, Mudardan dolayı idi⁷². Onlar, el-Hazn'den ayrıldıklarında veya el-Hazn'e gittiklerinde, Kelbin (meskenine otlaklarına) sularına ulaşıyorlardı. Kelb, Temîm'in müttefiki idi ve bu yüzden Temîm onlara saldırıda bulunmuyordu. Onlar, düz arazide devam ettiklerinde, Esed kabilesinden geçerek Tayy kabilesine ulaşıyorlardı.."

Merzûkî'nin rivayeti, İbn Habîb'in rivayetini tamamlamaktadır. İbn Habîb'in *fi bilâdi Mudar* (Mudar'a bağlı bölgelerde) muğlak ifadesi, Merzûkî'nin rivayetinde oldukça açıktır. Mekke'den el-Hazn'e giden yol⁷³, Mudar kabilesinin kontrolü altındaydı. el-Hazn'in bizzat kendisi, Temîm'in toprağı idi⁷⁴.

İbn Habîb ile Merzûkî'nin bu iki önemli rivayeti, Mekke-el-Hazn bölgesinde sistemin Mekke tarafından nasıl kurulduğu ve bunun boyutlarının ne olduğu konusunda bazı fikirler vermektedir. Mekke ile yakın ilişki içerisinde olan Mudar'ın kollarından iki kabile, Temîm ve Esed, Mudar'ın Mekke ile ittifak kurmasıyla onlar da müttefik olmuşlardır. Bu da, Temîm'in, Kelb (Kuzâa) ile; Esed'in de Tayy (Kahtânî) ile ittifak kurmasıyla gerçekleşmiştir. Temîm ile Esed'in müttefik olmalarının sebebi, kervanlarını tam bir güven içerisinde Kureyş'e göndermek ve bu yollar üzerinde ticareti kontrol altına almaktır. Söz konusu iki kabile, Tayy ve Kelb, özellikle Mekke için tehlikeliler. Çünkü bu iki kabilenin çoğunluğu, Mekke'nin kutsiyetine ve haram aylara saygı göstermiyorlardı. el-Merzûkî'nin, Tayy hakkında kaydettiği rivayet, önemlidir: "... ve (Tayy'ın topraklarına ulaşıldığında) onlar (yani tüccârlar) onlara bazı ücret ödüyorlar ve Tayy, onları gitmek istedikleri yerlere götürmede kılavuzluk yapıyorlardı"⁷⁵. Tayy ve Kelb'in Mekke'ye karşı bu tutumuna daha sonra değinilecektir.

Tüccârların, önemli bir ticaret şehri olan Muşakka panayırına doğru yol tutmaları da aynı şekilde Kureyş'in himayesini gerektirmektedir. Çünkü yol, Mudar'ın topraklarının içerisinde geçiyordu. İran'dan gelen tüccârların sık sık gittikleri ve İran yönetimi için önemli bir üss olan bu liman şehri, Temîmli insanların idaresini üstlendiği bir panayıra sahipti⁷⁶.

Dûmetü'l-Cendel⁷⁷ hakkındaki rivayetlerin tetkikinde birisi, bu iki panayırın yolları üzerinde ve Mekke kervanlarının güvenliğinde Temîm'in çok önemli bir rol oynadığını ileri sürebilir.

⁷⁰ el-Merzûkî, *el-Emkine*, II, 162.

⁷¹ Hamidullah, *fe in ahezret alâ 'l-hazni ibaresini "et s'ils prenaient le chemin montagneux" (Le Prophete, II, 604) diye çevirmektedir. Ancak bu çevirinin, doğru bir çeviri olmadığı gözükmektedir.*

⁷² Burada muhtemelen bazı yazım hataları veya yanlışlar bulunmaktadır; belki de birisi "ev 'aleu'l-Hazn" şeklinde okumuştur.

⁷³ Bk. Thilo, *Die Ortsnamen*, s. 56; Yâkut, *Buldân* ve el-Bekrî, *Mu'cemu Ma'ste'cem*, "Hazn" maddesi.

⁷⁴ Bk. Von Oppenheim-Caskel, *Die Beduinen*, III, 164.

⁷⁵ el-Merzûkî, *el-Emkine*, II, 162.

⁷⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 265; el-Muâfâ b. Zekerîyya, *el-Celisü's-Sâlihü'l-kâfi ve'l-Enise'n-Nâsîhü's-Şâfi*. yazma Topkapı Saray, Ahmet III, 2321, varak, 170a; Ali Han el-Medenî eş-Şîrâzi, *ed-Deracâtü'r-Rafi' fi tabakâi's-Şia*, thk. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Necef 1381/1962, s. 173-174.

⁷⁷ Bk. L. Veccia Vaglieri, *El*, "Dumetü'l-Cendel" maddesi.

Bazı Temîmîler, ticaret için Mekke'ye sık sık giderlerdi. Bir defasında Temîmî birisi Mekke'yi ziyaret ettiğinde kendisine bir kötülük yapılmıştı. Bu durum, Kureyş liderleri arasında çekişmenin çıkmasına sebep oldu. Söz konusu olay, el-Vâkidî kanalıyla İbn Ebi'l-Hadîd tarafından kaydedilmektedir⁷⁸. Abdullah b. Ca'fer, şeref konusurda Yezid b. Muaviye ile Muaviye'nin huzurunda bahse girişmişti⁷⁹. Abdullah, Yezid'e: "Atalarınızdan hangisiyle övgüde rekabet edersiniz? Bizim emniyette tuttuğumuz Harb ile mi, yoksa Ümeyye ile mi...?" diye sormuştu. Biz, Harb'in, Abdülmuttalip tarafından korunduğu konusulla ilgili malumata sahibiz. Bu aşığıda verilmektedir:

Kureyş seyahat ettiğinde, Akabe'den öncelikle geçme imtiyazına sahipti. Onlar geçene kadar herkes beklemek zorundaydı. Harb, bir gece yola çıkmıştı. Akabe'yi geçerken, Mekke'nin işadamlarından Hâcib b. Zürâre ailesinden bir adamla karşılaşmıştı. Harb, ileri çıkarak kendisini tanıttı ve Temîmî de ona göre hareket etti. Adam, Hâcib b. Zürâre'nin "oğlu" olduğunu belirtti. Temîmî Akabe'yi Harb ile birlikte geçti. Harb, buna öfkelenmiş ve yaşadığı sürece asla onun Mekke'de kalmasına müsaade etmeyeceğine dair yemin etti. Temîmî, zamanının bir kısmını Mekke'nin dışında geçirdi. Fakat Mekke'de işi olduğu için (ve kâne metcarahu bi Mekketeye) şehre girmeye karar verdi ve kendisine Harb'e karşı eman verebilecek birisini araştırdı. (Zürâre'nin "oğlu") Temîmî geceleyin Mekke'ye girdi ve Abdülmuttalib'in evine gitti. O, ezberden okuduğu bir şiirinde olayı nakletti ve ez-Zübeyr b. Abdülmuttalib'den eman istedi⁸⁰. ez-Zübeyr, bunun üzerine adama istediği emanı verdi. Sabah vakti ez-Zübeyr, kardeşi el-Ğaydak'ı çağırdı ve Temîmî'yi himaye etmek için kuşanmış kılıçlarıyla birlikte çıktılar. Harb, onlarla karşılaştı, Temîmîye saldırdı ve yüzüne bir tokat indirdi. Bunun üzerine Abdülmuttalip oğulları ile Harb arasında bir mücadele meydana geldi. Harb, kaçmak için bir yolunu buldu ve kendisine eman veren Abdülmuttalib'in evine sığınmaya çalıştı.

Bu hikayemsi olay, belki de Benü Hâşim ile Dârim arasındaki ilişkilere işaret etmektedir. Rivayet, Benü Hâşim ile ilişki içerisinde olan Dârim halkından bazılarının isimlerini zikretmektedir. Onlardan birisi, Peygamber'in *hirmisi* idi.

Mekke'de Temîm'in itibarı ve asıl gücü, Mekke'nin dış ticareti için yaptıkları hizmetlere dayanmaktaydı. Temîm kabilesi, güçlü bir kabile, liderleri de oldukça saygın insanlardı. Temîm liderlerinin (Darim kolu) itibarı, Peygamber'e isnad edilen önemli bir anekdotta yansıtılmaktadır: Müslümanlardan birisi, sosyal sınıf bakımından aşağı olan bir kadınla evlenmişti. Bunun üzerine adamın kardeşi onu azarladı. Olay, adamın evlendiği kadının meziyetleri ile birlikte Peygamber'e aktarıldı. Peygamber, kadının kocasıyla yaptığı konuşmasında şöyle dedi: "Sen, Hâcib b. Zürâre'nin kızı gibi (aristokratik sebeple) bir kadınla evlenemediğin için kınanamazsın. Allah, İslam'ı getirdi ve bütün insanları eşit kıldı. Bir Müslüman böylesi bir evlilikten dolayı azarlanamaz"⁸¹.

⁷⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehcül-Belâğâ*, III, 465; İbn Asâkir, *Tarih*, VII, 329.

⁷⁹ Bu olayın rivayeti için bk. Dahlân, *Sire*, I, 22 (*İnsânü'l-Uyûn*'ün kenarında); konuşma, İbn Abbas ile Muaviye arasında idi; ve bk. İbnü'l-A'râbi, *Muhâdarâtü'l-Ebrâr*, I, 179.

⁸⁰ "Ficâr Günü"nde Benu Hâşim'in lideri, ez-Zübeyr b. Abdülmuttalip idi.

⁸¹ el-Fâsî, *Şifâü'l-Arâm*, (Wüstenfeld, II, 141).

Temimli bazı gruplar da, Mekke politikasının şekillenmesine katılmışlardır. Mekke'nin yönetiminde onlara bir pay verilmiştir. Dolayısıyla onlar da kabile toplumunda Mekke'nin nüfuzunun ve itibarının artırılmasında yardımcı olmuşlardır. Şimdi değineceğimiz kurum, *hums* kurumudur.

İbn Sa'd, Kureyş, Huzâ'a ve "Kureyş olarak doğmuş" Arap halkını *hums* kapsamında saymaktadır. (İbn Sa'd'ın bir başka rivayetine göre ise, "Kureyş'in müttefikleri de *hums* olarak sayılmaktadır")⁸².

İbn İshak, Kureyş, Huzâ'a ve Kinâne'yi *hums* olarak kaydetmektedir; İbn Hişam (Ebû Ubeyde en-Nahvî kanalıyla gelen rivayette) buna, Amir b. Sa'sa'yı da ilave etmektedir⁸³.

İbn Kuteybe, *Meârif* adlı eserinde Kureyş ve Kinâne halkını⁸⁴; *el-Meânî'l-Kebîr* adlı eserinde ise, Kureyş'i, onların neslinden olanları (torunları) ve müttefiklerini *hums* olarak, saymaktadır⁸⁵.

el-Câhız ise, Kureyş, Amir b. Sa'sa'a ve el-Hâris b. Ka'b'i⁸⁶, el-Enbârî⁸⁷ ve Merzûkî⁸⁸ ise; Kureyş, Kinâne, Huzâ'a ve Amir b. Sa'sa'yı *hums* olarak görmektedir.

Ebû Hayyân, Kur'an tefsirinde *hums* kapsamında olanları şu şekilde zikretmektedir: Kureyş, Kinâne, Huzâ'a, Sakîf, Has'am, Âmir b. Sa'sa'a ve Nasr b. Muaviye⁸⁹. Hemen hemen benzer bir liste de el-Kurtûbî tarafından verilmektedir. Ancak Kurtûbî, Has'am yerine Cûs'am'i vermektedir⁹⁰.

L.'A, *hums* olarak şunları kaydetmektedir: Kureyş ve "Kureyş olarak doğanlar" (yani Kureyş'in kız ve erkektek doğan torunları), Kinâne, Fahm, Advân, Amir b. Sa'sa'a ve Huzâ'a⁹¹.

Yukarıda verilen *hums* listeleri, birbiriyle çelişkilidir. Bu listeler tetkik edildiğinde kesinlikle *hums*'un, Kureyş'i, Mekke'de mukim olanları ve Mekke dışındaki halkı kapsadığı görülecektir. Arendonk'a göre, "*hums*, geleneksel olarak, Muhammed'in peygamber oluşuna kadar Mekke'de mukim olanlara verilmiş bir isimdir; çünkü onlar ihram boyunca özel gelenekleriyle *el-hilla* olarak bilinen kurumla birlikte olan diğer kabilelerden ayrılmışlardır"⁹². Ancak bu tanımlama, artık değişmek zorundadır.

Hums kabilelerinin detaylı bir listesi, Muhammed b. Habîb tarafından verilmektedir. İbn Habîb'in rivayetlerine göre *hums*; Kureyş'in tamamı, Huzâ'a (çünkü

⁸² İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 72; İbn Zafer es-Sekâlî, *Age.*, s. 69-70.

⁸³ İbn Hişam, *Sîre*, I, 212; el-Kalâî, *el-İktifâ*, I, 272.

⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 269.

⁸⁵ İbn Kuteybe, *el-Meânî'l-Kebîr*, s. 989.

⁸⁶ el-Câhız, *Muhtârât Fusûl*, yazma, varak 208b.

⁸⁷ *el-Mufaddaliyyât*, XXXIV, 14 (Lyall)

⁸⁸ el-Merzûkî, *Şerhu'l-Hamâse*, s. 31; el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabas*, thk. F. Sellheim, Wiesbaden 1964, 258 (Kelbî kanalıyla gelmektedir); İbn Habîb, *el-Munammak*, thk. Hurşid Ahmed Fârik, Haydarabad 1964, s. 143-146; Mukâtîl, *Tefsîrül-Hamsi Mi'eti Âye*, yazma. Bnt. Mus., 6333, varak 28b; Aynı yazar, *Tefsîr*, Hamîdiyye 58, varak, 29b, 31b, 87b; Sakîf'in, Âmir b. Sa'sa'a, Huzâ'a, Benû Müdlic ve el-Hâris b. Abdi Menâ't'in garîp tavaf adetleri hakkında bk. *Age.*, varak 13a.

⁸⁹ Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, II, 63.

⁹⁰ el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, II, 345 (Sure II, 189); Blachere, *Coran*, II, 782, no. 185.

⁹¹ L.'A, "Hums" madd.

⁹² *Et*, "Hums" mad.

onlar Mekke'de yerleşmişler ve Kureyş'in komşularıydılar), Kureyş'in torunları olan insanlar ("Kureyş olarak doğanlar") ve Mekke'de mukîm kabilelerden oluşmaktadır.

Kureyş'in torunları (neslinden gelenler) ("Kureyşli doğanlar") şunlardır: Kilâb, Ka'b, Amir ve Kelb, yani Benû Rebîa b. Âmir b. Sa'sa'a. Onların anneleri, Mecc bnt. Teym b. Ğalip b. Fihri idi. Lebid, şu sözüyle ona işaret etmektedir:

Sekâ kavmî benî Meccin ve eskâ

*Numeyren ve'l-kabâile min Hilâl*⁹³.

Ve Mekke yakınlarında ikâmet ettikleri için el-Hâris b. Abdimenât b. Kinâne, Müdlîc b. Mürre b. Abdimenât b. Kinâne, Amir b. Abdimenât b. Kinâne, Mâlik ve Milkân b. Kinâne, Sakîf, Advân, Yerbu' b. Hanzala ve Mâzin b. Mâlik b. Amr b. Temîm. (Bu ikisinin) annesi, Cendele bnt. Fihri b. Mâlik b. en-Nadr idi⁹⁴. Bazıları Âmir'in (yani Âmir b. Sa'sa'a) tamamının *hums* olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü onların kardeşleri, Rabîa b. Âmir, *hums*'a mensuptu. Ve îlâf, yani Kelb kabilesinden Rabbân b. Hulvân b. Imran b. el-Îlâf b. Kuzâ'a. Ve Cenâb b. Hübel b. Abdullah⁹⁵. Onun annesi, Âmine bnt. Rabia b. Âmir b. Sa'sa'a; annesi de (Amin'in) Mecc bnt. Teym el-Adram b. Ğalip b. Fihri idi⁹⁶.

İbn Habîb'in listesi, farklı bir gerçeği göstermektedir: *Hums* kurumu içerisindeki müttefik kabileler, temel itibariyle farklılık arz etmekte ve çeşitli kabile gruplarına mensupturlar. Âmir b. Sa'sa'a, Mudarîler kabilesindedir. Kelb ise, Kudâ'a'ya mensuptur. Sakîf'in aslı ise, tartışılmaktadır. (Bazı rivayetlere göre Sakîf, Kaysîlerden Aylan'ın torunları olarak kabul edilmektedir). Advân, Kaysîlerden Aylân'a mensuptu. Huzâ'a ise, Güney Arabistan asıllı idi⁹⁷. Bu kabilelerin, yarımada'nın farklı bölgelerinde yaşadıkları, çok önemli bir gerçektir. Sakîf, Mekke'nin Güney Doğusuna; Kinâne, Mekke-Yemen yolunun kontrolünü ele geçirmek için Güneye, Âmir b. Sa'sa'a, Mekke'nin Kuzey Doğusuna; Kudâ'a (Kelb) Suriye ticaret yolunun kontrolünü elinde tutmak için Kuzey'e; Yerbu' ve Mâzin de Hîre ve İran yolunun kontrolünü ele geçirmek için kuzey'e yerleşmişlerdir.

Züheyr b. Cenâb el-Kelbî'nin durumu, özel merak uyandırmaktadır. Rivayete göre Ğatafan, tıpkı Mekke gibi bir haram kurmaya karar verdi. Züheyr b. Cenâb, onlara baskın yaptı ve haramlarını ihlal etti⁹⁸. Bu rivayet, Kelbli Cenâb grubunun neden *hums* kurumu içerisine dahil edildiğini ortaya koymaktadır.

Birisi, *îlâf* ile yukarıda tartışılan *hums* kurumu arasında bir takım ilişkiler kurabilir. es-Seâlibî'nin, "Hâşim *îlâf*ı düşmanlardan aldı"⁹⁹ ibaresi, gerçekte *îlâf*'ın, *hums*'u tamamlayıcı bir sistem olduğu anlamına gelmektedir. *îlâf*, haram aylara saygı duymayan veya -hac ibadetini yerine getirmelerine rağmen- bağlı krallıkların nüfuzu

⁹³ Bk. İbn Abdîberr, *el-Inhâb*, s. 87; Lebid, *Divân*, s. 93 (thk. Abbas); İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma., varak 120b (*Cemhere*'de, Mecc bnt. Teym b. Mürre b. Ğalip b. Fihri geçmektedir. *Cemhere*'de bu terimin kullanılması, ilginçtir: ve *hiye'lleti hammaset Benî Amiri ce'alethüm Humsen*).

⁹⁴ Cendele bnt. Fihri b. Mâlik en-Nadr b. Kinâne, Hanzala b. Mâlik b. Zeyd Menât b. Temîm'in eşi idi. Cendele, Hanzala'dan oğulları Kays, Yerbu', Rabia ve Amr'ı doğurdu. Hanzala b. Mâlik'in ölümünden sonra Cendele, Mâlik b. Amr b. Temîm ile evlendi. Bu evlilikten de Mâzin, Ğaylân, Eslem ve Ğassân'ı doğurdu. İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak. 62a, 90; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 958b.

⁹⁵ Bk. İbn Düreyd, *el-İstikâk*, s. 540.

⁹⁶ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 178-179.

⁹⁷ Bk. İbn Düreyd, *el-İstikâk*, s. 468 vd.

⁹⁸ Eġânî, XII, 121; XXI, 63.

alanında olan kabilelere yönelik tasarlanmıştır. Bu grup içerisinde yer alan kabileler, Tayy, Has'am ve Kudâ'a gibi kabilelerdir¹⁰⁰. Ğıfar kabilesine¹⁰¹ kârdan bazı hisseler verilerek buna karşılık kervanların güvencesi sağlanmıştır. Mekke'nin bu kabilelere ne kadar itimat ettiği ve *ilâf* kavramlarının ne kadar gönüllü bir şekilde yürütüldüğü, muhafaza edilen bazı kayıtlardan tahmin edilebilir. Ebû Zerr, İslam'ı kabul ettikten sonra Mekke'de şiddetli bir şekilde dövüldüğünde, Abbas onu bağışlamış ve halkını şöyle diyerek azarlamıştı: "Yazıklar olsun size! Ğıfar'dan bir adamı öldürmekle meşgulsünüz, halbuki siz ticaretle uğraşıyorsunuz ve yine siz Ğıfar'ın topraklarından geçiyorsunuz". Bunun üzerine, Ebû Zerr'in gitmesine müsaade ettiler¹⁰². Hanîfe kabilesinden Sümâme b. Usâl, Kureyş'i Yemame'deki erzakı kesmekle tehdit etti, hatta tehdidini gerçekleştirdi de¹⁰³. Sa'd b. Muaz, Ebû Cehil'i, eğer kendisini Ka'be'yi tavaf etmesi hususunda engellerse, Suriye ile olan ticaretini kesebileceği tehdidinde bulundu¹⁰⁴. Hatta birisi, *ellefehüm* "onunla ilâf anlaşmalarını bir karara bağladı" ibaresi ile "*müellefe-i kulübühüm*" "kalpleri bazı hediyelerle (bağış) (İslam'a) kazanılan insanlar" anlamına gelen kavram arasında bir ilişkinin olduğunu düşünebilir. Fakat *hums*, Mekke'nin kutsiyeti konusunda sağlam inançlı insanları, Kureyş'in seçkin konumunu kabul etmeyi, hac ibadetindeki özel statüyü ve fikirleri için mücadeleye hazır olmayı ifade etmektedir.

Hums'un bazı özellikleri, el-Câhız'ın, Kureyş'in faziletleriyle ilgili aktardığı bölümlerinden çıkarılabilir. el-Câhız, bu konuda şunları kaydetmektedir: Kureyşli birisi kesinlikle aslını, bir başka kabileye isnad etmemiştir. Halbuki günümüze kadar "Arap asılları'nın, -Benü Mürre b. Avf, Benü Süleym'in bir kısmı, Huzâ'a ve diğerleri gibi- Kureyş asıllı oldukları iddia edilmektedir. Kureyş, asla diri olarak (kız) çocuklarını toprağa gömmemiştir. Bu, Taif halkının yaptığı bir şeydir. Çünkü onlar (Kureyş'e) komşu ve evlilik yoluyla da akraba idiler. Yine onlar, *hums* kapsamında idiler ve onları *hums* yapan da Kureyş idi¹⁰⁵.

el-Câhız sözünü şöyle sürdürmektedir: İslam geldiğinde Arap kabilelerinin esir olarak almış olduğu Kureyşli ne bir kadın, ne de bir anne vardı. Kureyş, kızlarını, *hums* düşüncesini benimseyeceklerine dair bir güvence almadıkça, diğer asil kabilelerle evlendirmemeleri hususunda temayüz etmiş bir kabiledir. (Onlar bizzat kendileri- diye belirtiyor el-Câhız- diğer kabilelerin kızları ile kendilerini bağlayacak şartlar bulunmaksızın evlenmişlerdir). Bu kabileler ise, şunlardır: Âmir b. Sa'sa'a, Sakîf ve el-Hâris b. Ka'b. Onlar, dinine bağlı (*ve kânû deyyânine*) ve bu yüzden baskın yapmayı reddetmişlerdir. Onların yapmaktan kaçındıkları şeyler, yağmalama, haksızlık ve tecavüzdür.

⁹⁹ *Simârü'l-Kulüb*, s. 89.

¹⁰⁰ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 900b; el-Câhız, *el-Hayevân*, VII, 216; Muaviye ile Adiy b. Hatim'in arasında geçen ve Muaviye'nin Tayy kabilesini Mekke'nin kutsiyetine saygı duymamakla suçlaması ve bunun üzerine de Tayy ile Haş'am'ın Mekke'de hac farızasını yerine getirememeleri ve onların el-Efcerâni olarak isimlendirilmeleri konusundaki konuşma için bk. el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 366a.

¹⁰¹ Bk. ez-Zehabî, *Siyerü A'lâü'n-Nübelâ*, II, 34 (ve *kânû yuhillüne eş-şehre'l-harâme*); ve bk. *Üsdü'l-abe*, I, 160.

¹⁰² ez-Zehabî, *Siyer*, II, 37 (*tektülüne racülen min Afârin ve metcerüküm ve memerrüküm alâ Afâr?*).

¹⁰³ İbn Abdiberr, *el-Hstiâb*, s. 79; el-Kastallâni, *İrşâd*, VI, 433; el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 143; el-Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, III, 198.

¹⁰⁴ İbnü'l-A'rabi, *Muhâdarât*, II, 266; Şifâtü's-Safve, I, 37 (*la ekteanne matcereke ile-ş-Şarni*)

¹⁰⁵ el-Câhız, *Muhtârât*, yazma, varak 202 vd.

Kureys'in faziletlerini tartıştığı bir başka bölümde el-Câhız, Kureys'in, baskın yapmaktan sakındığı için büyük kârlar elde etmemelerine rağmen, cömert olarak kalmayı sürdürdüklerini ifade ederken, yine Kureys'in misafirperverliğini, hacıları ve akrabaları gözetmelerini de önemle vurgulamaktadır. Aynı şekilde el-Câhız'ın belirttiğine göre Kureys, kabileleri, Mekke'nin çeşitli gruplarına kur'a usulüyle taksim etmiştir. Buna göre Gatafan, el-Muğîre'nin (yani el-Mahzûmî) gözetimine, Benû Âmir ve Temîm de bir başkasına tahsis edilmiştir. Ayrıca Kureys, dîni ibadetleri yerine getirmeleri için onlara baskı yapmış ve bunun karşılığında onların bütün ihtiyaçlarını da üstlenmiştir¹⁰⁶. el-Câhız, Kureys'in, *lakah*, bağımsız olarak kaldığını da ifade etmektedir. Onlar, (Kureys) hiç bir vergi ödemedikleri gibi *rifâde*, *sikâyê* vb. görevler de onlara tevdi' edilmiştir.

Üçüncü bölümde el-Câhız, daha çok Kureys'in tamamının, *hums* kapsamında olduğunu tekrarlamaktadır. Kureys'in kendilerini dine adadıkları, baskın yapmaktan, başkasının malını gasbetmekten, kadın esirlerle cinsi münasebette bulunmaktan ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten alıkoymadıkları bir gerçektir. el-Câhız'a göre Kureys, kızlarını, (doğacak) çocuklarını *hums*'a dahil edilmesi şartını koşmaksızın başkalarıyla evlendirmezlerdi. Onlar, -kırac vadide ikamet etmeye- geçim kaynağı bulmaya zorlandılar. Böylelikle de *ilâf* elde etmeye ve kralların yanına (yani İran, Suriye vb..) ticaret için yolculuk etmeye hak kazanmıştır¹⁰⁷.

el-Câhız'ın dördüncü bölümünde, *hums* hakkındaki rivayet tekrar edilmektedir. Fakat burada dikkat çeken bazı detaylar da bulunmaktadır. Buna göre kervanların zikredilmesiyle ilgili el-Câhız şunları söylemektedir: Tüccârlar, Bizans'ta Kayser'in; Habeşistan'da Necâşî'nin ve Mısır'da Mukavkıs'ın ülkesine gitmişlerdir. Ancak yine de ona göre Mekke tüccârlarına gidilecek yer olarak gösterilen ülke, sadece Mısır'dır. el-Câhız, bu bölümde, Kureys'in *hums* anlayışı ile Âmir b. Sa'sa'a ve el-Hâris b. Ka'b'in değişmiş olan *hums* anlayışı arasındaki farkı ortaya koymaktadır. *Hums* kapsamında olan Kureys, *hums* anlayışını benimsedikten sonra, baskın yapma, esir kadınlarla cinsi münasebette bulunma ve yağmalama faaliyetlerini sürdüren kabilelerin aksine, bu tür faaliyetlerden uzak durmuştur. Bu sayede Kureys, mert (cesur) olarak kalmayı sürdürmüştür¹⁰⁸.

¹⁰⁶ el-Câhız, *Muhtârât*, yazma, varak. 204a (... fe yektesimûnehum fetekûne /atafân li'l-Muğîrati ve benü Amirin li kezâ, ve Temimün li kezâ...). ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın Nesebü Kureys'inde (yazma, varak 128b) Kureys kabilelerinin kur'a usulüyle paylaşılması konusunda ilginç bir rivayet nakledilmektedir. Onlar (yani Kureys) Ka'be'yi tavaf etmeleri için onlara elbiseler veriyordu; onlar da (yani Bedeviler) mekke'ye geldiklerinde üzerlerinde giydikleri elbiseleri atıyorlardı. Bir hancı (veya otelci) (yani Mekke'ye sık sık giden Bedevileri misafir eden) boğazlanmış develerin etini (kendî payını) alıyordu. Benû Fezâre, el-Muğîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm'un evinde konakladı. Onu (yani el-Muğîre'yi) boğazlanmış develerin etlerinden pay almasını ilk defa engelleyen, Husayn b. La'y el-Fezârî es-Şemkî'dir; rivayetin tamamı için bk. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhü Nehcül-Belâğâ*, IV, 296; ve bk. İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 282 (Züveylim). Sözlüklerde "Bedevilerin Kureys'e konaklama ücreti" olarak kaydedilmemiş olan harîm kelimesi, Belâzûrî'nin *Ensâb*'ındaki (yazma, varak 1101a) Züveylim rivayetinde kaydedilmiştir. Nakledilen şiir, ilginçtir:

*Ve nahnü menâ'nâ min Kureysin harîmehâ
bi Mekkete, eyyâme't-tehâlugi ve'n-nehri*

el-Belâzûrî, aynı şekilde Gatafanlı her esirden iki deve elde etmeyi alışkanlık haline getiren Amr b. Cabir b. Husayn'ın öyküsünü de kaydetmektedir. Buna, Züveylim b. Arî'n tarafından son verilmiştir (rivayetin tamamı için bkz. Age.)

¹⁰⁷ el-Cahız, *Muhtârât*, yazma, varak, 16b vd.

¹⁰⁸ el-Câhız, *Muhtârât*, yazma, varak 208b vd., es-Seâlebi, *Simârü'l-Kulüb*, s. 8 vd. (*Ehlullah*); ve *sârû bi ecmaihim tüccâran hulefâe* ibaresi önemlidir). "*Ehlullah*" ifadesi için bk. el-Fâkihî, *Age.*, varak 415b-416a; el-

İbnü'l-Fâkihî'nin rivayeti, Huzâ'a, Âmir b. Sa'sa'a, Sakîf ve "kabile insanların" *hums* inancını benimsediklerini belirtmektedir. O, (İbnü'l-Fâkih) Kureyş kızları ile soylu kabilelerin evlilikleri esnasında maruz kaldıkları durum hakkındaki rivayeti kaydetmekte ve *hums*'a mensup olmayan hacılara zorla konulan sınırlamalar konusunda detaylı açıklamalar vermektedir. Onlar (yani *hums*'a mensup olmayan hacılar), Mekke'ye girdiklerinde yolculuk erzaklarını bırakmak, giydikleri elbiselerini Mekke dışında çıkarıp Ka'be'ye girişte giyilen ihram elbiselerini (elbiseler satın almak veya ödünç vermek ya da kendilerine hediyeler olarak verilmek suretiyle) giymek zorunda kalmışlardır. Eğer onlar ihram elbiselerini bulamamışlarsa, tavafi çıplak olarak yapmışlardır. Ayrıca Kureyş, hacıların, *ifade*'ye Müzdelifeden başlamaları mecburiyetini getirmiştir. Bununla birlikte Kureyş, kendileri *Lakah* oldukları için herhangi bir vergi ödemiyor ve hiç bir kralı da üzerlerinde bir yönetici (âmir) olarak görmek istemiyordu¹⁰⁹.

Yâkut, *hums*'dan bahsetmektedir. Ona göre, *hums* kapsamına giren Kureyş şunlardır: Kinâne, Cedîlâtü Kays, Fahm, Advân, Sakîf ve Âmir b. Sa'sa'a. Yâkut, Kureyş'in onlara verdiği sıkıntı ve hacıların maruz kaldığı sınırlamaları belirttiikten sonra Mekke halkının *Lakah* olduklarını önemle vurgulamaktadır. Himyer, Kinde, Ğassân ve Lahm kralları, hac ibadetini Mekke'de yerine getiriyor ve onlara saygının bir gereği düşüncesiyle de, Kureyş'in *hums*'una itaat ediyorlardı¹¹⁰.

Halebî'nin kaydında Mekke, Lihbli bir kâhine isnad edilen şiiirlerde *Dâru'l-Hums* olarak zikredilmektedir¹¹¹. el-Halebî, Kureyş'in evlilik şartlarına, onların yağmalama ve irza tecavüzle ilgili baskınlar yapmaktan uzak duruşlarına değinmektedir¹¹².

Kaynaklar, *hums*'un dînî yönleri ve bunun gereği olarak empoze edilen zorluklar hakkında detaylı açıklamalar vermektedirler¹¹³. Bu bağlamda *hums* kapsamında olan hacılar, vakfelerini Arafat yerine Müzdelifede yaptılar¹¹⁴. Kendilerini hac boyunca Ka'be etrafında hapsedtiler. Ayrıca hac boyunca ne yemek yedi, ne de tuzsuz peynir hazırladılar; ne bir evin gölgesinde kaldı ve ne de kapılarından evlerine girdiler¹¹⁵. Onların kendi kendilerini bu tür sıkıntılara

Ezrâkî, *Age.*, 380-381; Muhammed Huseyn el-Kâzvinî, *Şerhu Şevâhidü Mecmau'l-Beyân*, Tahran 1338, II, 62, no. 336; *Siyerü'l-Mülûk*, yazma, varak 177a.1

¹⁰⁹ İbnü'l-Fâkihî, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 18.

¹¹⁰ Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, Mekke madd.

¹¹¹ Lihb, (kuşların uçuşlarından) kahinlikte özel bir bilgiye sahip olan insanlardandı. Wellhausen, *Reste*, s. 134; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 491; es-Süheyli, *er-Ravzu'l-Unûf*, I, 118.

¹¹² el-Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, I, 242.

¹¹³ Bk. Muhammed b. Habîb, el-Muhabber, s. 180; Yâkut, *Mu'cem*, "Mekke" madd.; İbnü'l-Arabî, Muhâdarat, I, 162, 150. *Hums* hakkında bk. İbn Nâsiruddîn, *Age.*, varak, 119a; el-Fâsî, *el-İkdû's-Semin fi Tarihu'l-Beledi'l-Emin*, thk. Fuad Seyyid, Kahire 1378/1958, I, 140-141; es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I, 226-227; et-Tehâvî, *Müşkilü'l-Ethâr*, Haydarabad 1333, II, 75-76; Mukâtil, *Tefsîr*, yazma, Ahmed III, 74, I, 29b, 91a; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Ali el-Bicâvî, Kahire 1387/1967, s. 767-768; el-Muhibbü't-Taberî, *el-Kirâ li Kâsidi Ümmi'l-Kurâ*, thk. Mustafa es-Sakâ, Kahire 1390/1970, s. 381-382; İbn Cungal, *Tarih*, yazma, Br. Mus., 5912, I, 158b; el-Vâhidî, *Eshâbü'n-Nüzûl*, Kahire 1388/1968, s. 152; İbn Kuteybe, *el-Meâni'l-Kebîra*, Haydarabad 1368/1949, s. 989, 998; el-Hâzimi, *el-İtibâr fi Beyâni'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Ethâr*, Haydarabad 1359, s. 150; Amin Mahmud el-Hattâb, *Fethu'l-Meliki'l-Ma'bûd*, *Tekmilâtü'l-Menhalî'l-Azbi'l-Mevrûd*, *Şerhu Sünene Ebi Dâvûd*, Kahire 1394/1974, s. 40-41; II, 63, dipnot 5.

¹¹⁴ Bk. Wellhausen, *Reste*, s. 77; Rathjens, *Die Pilgerfahrt*, s. 72-73; Fakat Peygamber, onların vukuflarında onların *Humsunu* takip etmedi. Bk. ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, I, 49.

¹¹⁵ Çelişkili rivayetler için bk. Taberî, *Tefsîr*, (Sure, II, 189) ve es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I, 204 vd.

sokmalarının altında, Ka'be ve Harem'e olan saygılarını ifade etmek istedikleri aşikardır. ez-Zemahşerî, *hms* kökünü, *hrm* kökü ile ilişkilendirmektedir. Kureyş, kutsiyetten doğan farklı konumu, Harem bölgesinde ikamet ettikleri için elde etmişlerdir. Dolayısıyla kendilerini *ehlüllah* olarak isimlendirdiler¹¹⁶. Aslında Ka'be inancı ile ilişkilendirilmiş olan *hums* düşüncesi, Ka'be'nin *el-hamsâ* olarak isimlendirildiği gerçeğiyle açıkça teyid edilmektedir¹¹⁷.

Kureyş ile *hums'a* bağlı kabileler arasındaki bağlantının, aralarındaki ilişkilerde etkili olduğu açıktır. Caskel, *hums*lu (yani *hums* kapsamında) olan Âmir b. Sa'sa'a'nın, Mekkelilerle iyi ilişkilerini devam ettirdiğini belirtmektedir¹¹⁸. Âmir kabilesinden şair ve aynı zamanda bir lider olan Avf b. el-Ahvas b. Ca'fer b. Kilâb, Benû Ümeyye'nin kutsal saydığı (haram) aylara¹¹⁹, Kureyş'in kutsal saydığı yerlere ve kurban ettiği kurbanlar üzerine yemin ederdi¹²⁰. Avf'ın amcası Halid b. Ca'fer'in, bizzat kendisinin yağmaladığı bir kervandan elde ettiği kabartma kumaş (dibâc) ile Ka'be'yi ilk kaplayan şahıs olduğu söylenmektedir¹²¹. Âmir'den Ka'b ve Kilâb, Ka'b Kureyş ve Kilâb Kureyş olarak isimlendirilmişlerdir¹²². Yerbû'lu (Temim'den) Mâlik b. Nüveyra -ki o, *humsa* mensuptu- bazı savaşlarda Kureyş'e bilgi veren (Ummâr gibi) bir grup süvariden bahsetmektedir¹²³.

Peygamber'in bizzat kendisi de *hums'a* mensuptu¹²⁴. O, İyad b. Himâr el-Mücâsi' et-Temimî'nin *hirmîsi* (haram'a mensup olan) idi. Peygamber, elbiselerini ona ödünç vermiş ve İyad, Peygamber'in elbiseleriyle Kabe'yi tavaf etmişti¹²⁵.

Birisi, yukarıda nakledilen rivayetlerden *hums* hakkında kabataslak bir fikir edinebilir. *Hums*'un temel prensipleri; *haram* bölgesinin dokunulmazlığı¹²⁶, bağımsızlığı ve Mekke'nin tarafsızlık ilkeleridir.

¹¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Fâik*, *hums* madd.

¹¹⁷ el-Feyruzâbâdî, *el-Kâmus*, *hums* madd. el-Mağribî, İnâs adlı eserinde (yazma, varak 26b) garip bir açıklama vermektedir: "Onlar, çalışmaktan taçındıkları için *Hums* olarak isimlendirdiler..". Ayrıca bk. el-İsâmî, *Age.*, I, 218: ve *innemâ sümmü'l-humse bi'l-Ka'beti li ennehâ hamse'u, haceruhâ ebyedu yadribü ile'l-îmâdi*; *Hums*'un önemli bir tanımı için bk. *Age.*, s. 219: *lem tekün el-hums bi hîlin ve lakinnehu dînün şere'athü Kureyşun ve ecmaü aleyhi*.

¹¹⁸ *Ei*, "Amir b. Sa'sa'a" madd.

¹¹⁹ Yani Zül-Hicce.

¹²⁰ ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, XXXV, 4-5 (thk. Lyall):
ve inni ve'llezî haccet Kureyşun
mehârimehü ve mâ cemeat hirâu
ve şehri benî Ümeyyete ve'l-bedâye
izâ hubiset muderricehâ'dimâ'u

¹²¹ es-Süheyli, *er-Ravzü'l-Unûf*, I, 77; el-Alûsî, *Bülûğü'l-Arab*, I, 234.

¹²² ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, s. 259 (thk. Lyall)

¹²³ *el-Esmaiyât*, XXVI, 3 (thk. Ahlwardt); İbn Ebî'l-Hadid, *Şerhu Nehcül-Belâğa*, IV, 292.

¹²⁴ Bk. el-Ezrâkî, *Ahbâr* (Wüstenfeld) I, 124; es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, I, 204 vd.

¹²⁵ Bk. Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 181; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 147; Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 256; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak 66a; et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağır*, s. 3; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, s. 500; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 981a; İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sire*, s. 25 (Onun el-Akra b. el-Habîs'in kuzeni olduğunu rivayet etmektedir); İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 219; Yâkut, *Mu'cem*, haram madd.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, n. 6123; Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 16 (Ehlü's-Suffe'den biri olarak zikredilmektedir). el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, Tahran, yeni baskı, XXII, 294 (Ukaz'da kâdi'nin İyad olduğunu rivayet etmektedir).

¹²⁶ Mekkelilerin, onlar bağımsızlıklarını ilan ettiklerindeki sert reaksiyonundan, bunu bir tehdit olduğu Osman b. Huveyris'in öyküsünden tahmin edilebilir. Bk. ez-Zübeyr b. Bekkâr, Nesebü Kureyş, yazma, varak 76b; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, s. 210; L.'A, İkb madd.; Ebü'l-Bekâ, *Menâkıb*, yazma, varak, 10b; el-

Mekke'de güvenlik hissi, aşağıdaki şiirlerde, Mekke'nin asillerinden birisi tarafından tavsif edilmektedir:

*Faharnâ ve'l-umûra lehâ garârun
bi Mekketinâ ve bi'l-beledi'l-harami.
Ve ennâ lâ yurâmu lenâ harîmun
Ve ennâ lâ nuravveu fi'l-menâmi.
Ve ennâ lâ tusâgu lenâ ki'âbun
Hilâle'n-nak-i bâdiyetü'l-hizâmi.
Meâze'llahi min hâzâ ve hâzâ
fe inne'llahe leyse lehû musâmî.¹²⁷*

Bir Bedevî, Mekke'nin bu sessiz yaşamına kendisini alıştıramaz. Bu konuda Kays b. Züheyr el-Absî şöyle demektedir:

*Tufâhirûnî meâşiru min Kureyşin
bi Ka'betihim ve bi'l-beyti'l-harâmi
Fe ekrim bi'llezi fâharû ve lâkin
meğâzi'l-leyli dâmiyetu'l-kilâmî.
Ve ta'nun fi'l-acâceti kulle yevmin
nusûra'l-hayli bi'l-asali'd-devâmî.
Ehabbu ileyye min ayşin rakbiyyin
ma'a'l-Kuraşiiyi Harbin ev Hişâmi.
Ve mâ ayşü İbn Cud'ânin bi ayşin
yecurru'l-hazza fi'l-beledi't-tihâmî.¹²⁸*

Bazı dîni ibadetler ve geleneklerin korunup gözetilmesi, gerçekte Mekke'nin kutsiyetine olan saygılarının bir ifadesidir. Bu kurum (*hums*), yarımadanın farklı bölgelerinde ikamet etmekte ve militan bir yapıya sahip olan Temîm kabilesinin çeşitli kabile kollarını içine almaktaydı. Söz konusu kabileler, Mekke'nin kutsiyeti fikri için mücadeleye hazırıldılar. Buradan *ilâf*ın *hums* temeli üzerine bina edilmiş olduğu gözükmektedir. Yine de *hums*, kendi dîni ibadetleri ve gelenekleriyle birlikte Mekkelilerle yakın ilişkileri ile temayüz eden seçkin (elit) gruplardan oluşmaktaydı. Gerek *hums*, gerekse *ilâf* olsun, kurumların her ikisi de ekonomik öneme sahipti. Bu arada dinsel "renklilik" te şartırtıcı değildir¹²⁹.

Humsa mensup olmayan halk "*hilla*"ya mensup idiler. İbn Habîb'in rivayetine göre *hilla* kapsamına giren kabileler şunlardır: Temîm'in tamamı (Yerbu', Mâzin, Dabbe, Humeys, Zâine, el-Ğavs b. Mürr hariç), Kays Aylân'ın tamamı (Sakîf, Advân ve Âmir b. Sa'sa'a hariç), Rabîa b. Nizar'ın tamamı, Kudâ'a'nın tamamı (İlâf ve

Belâzürî, *Ensâb*, IVB, 126 (ve bk. "şerhler"). Ayrıca bk. ez-Zemahşerî, *Rabiu'l-Ebrâr*, yazma, Br. Mus., 6511, varak, 83b: *..lem tezel Mekketü harasahâ'llahu emnen ve lekâhüm; kâle Harb İbn Ümeyyete: ebâ matarin halümmâ ila salâhin*.

fe nekfiyeke'n-nedâme min Kureyşi

fe te'mene vastehum ve te'şse fihim: ebâ matarin mudise bi hayri ayşi

ve tenzile beldeten amiret lekâhüm; ve te'mene an yezûrake rabbü ceysi.

"salâh" kelimesi, Mekke'nin bir ismi olarak açıklanmaktadır. bk. *Age*, varak 113a: Habeşistan kralı

Abdülmuttalip'ten kendisine itat etmesini (*an yedîne lehu*) istedi, ancak Mekke, *lakâh* idi; bk., *Age*, varak

83b: Mekke halkından bazı krallar itâve ödemelerini istediler, fakat Abdülmuttalip, reddetti (tamamı için bk.

"Arabica", XV, (1968), s. 144, dipnot 5); el-İsâmî, *Age*, I, 213-214; İbn Saîd, *Age*, varak 103.

¹²⁷ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak, 1094a.

¹²⁸ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak, 1094a.

¹²⁹ Rathjens, *Die Pilgerfahrt*, s. 80; el-İsâmî, *Age*, I, 219.

Cenâb hariç), Ensâr, Has'am, Becîle, Bekr b. Abdimenât b. Kinâne (Kinâne'nin diğer bölümleri, *hums* kapsamında idiler), Hüzeyl, Esed, Tayy ve Bârik¹³⁰. *Hilla*'ya mensup olanlar -hac vazifesini yaparlarken- ihram ve tavaf boyunca dîni ibadetlerinde tamamen farklı idiler. İbn Habîb'in belirttiği bir üçüncü grup ise, Yemen ve Hadramevt'ten Akk, Uceyb ve İyad kabileleri kapsayan *tuls* kurumuna mensup olanlardır¹³¹.

Bu üç grubun -*hums*, *hilla* ve *tuls*- taksimi, bir başka taksim ile karşılaştırılmış ve kabileler, Mekke'nin kutsiyetini tanımalarına göre taksim edilmiştir: (1) *Muhrimûn* ve (2) *Muhillûn*. Muhrimûn, *hums*'u ve gerçekte hac yapmakta olan *hilla*'ya mensup kabileleri kapsamaktadır. Muhillûn, Mekke'nin kutsiyetini tanımadığı gibi, haram aylara da saygı göstermemektedir. Bu muhillun, Mekke için gerçek bir tehlike teşkil etmektedir.

el-Câhız, muhillûn olarak Tayy ve Has'am'ın tamamını saymaktadır (*mimmen kâne lâyerâ li'l-harami ve lâ li's-şehri'l-harâmî hürmeten*) Yine el-Câhız'a göre, Kudâ'a, Yeşkur ve el-Hâris b. Ka'b kabilelerin çoğu boyları da muhillûn'dandır. Onlar, farklı din ve soya sahip oldukları için Kureyş'e düşman idiler¹³².

Muhillun, haram ayların arasına başka aylar sokmak suretiyle bu ayları ihlal ederek başkalarının kanlarını dökmeyi yasal kabul eden gruptur. Onların aralarında deklare ettikleri kural şu şekilde idi: "Ben muhillûndanım, Tayy ve Has'am'ın, kanlarını helal kabul ediyorum. Onlar size saldırırlarsa, siz de onları bulduğunuz yerde öldürün"¹³³.

el-Ya'kûbî ise, muhillûn olarak pazarlarda suç işlemeyi hukûkî kabul edenleri zikretmektedir. Onlar, Esed, Tayy, Bekr b. Abdi Menât b. Kinâne ve Âmir b. Sa'sa'a' gruplarıdır¹³⁴.

Düşman kabilelerinden, hırsız ve eşkiyalar gibi kanun tanımazlardan, Mekke'nin serbest pazarlarını¹³⁵ korumak için bazı tedbirler almanın zorunlu olduğu âşikârdır.

Aslında Ya'kûbî şunu belirtmektedir: Söz konusu kabileler arasında bu tutumunu mahkum etmiş, kendilerini haksızlığa karşı yardım için adanmış (*nesebû enfüsehüm*) kan dökülmesini ve suç işlemeyi engellemeye çalışan insanlar bulunmaktadır. Onlar, *ez-Zâde'l-Muhrimûne* ("*muhrimûn/koruyucular*") diye isimlendiriliyorlardı. Bunlar, Amr b. Temim'den Benû Hanzale b. Zeyd Menât (b.

¹³⁰ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 179.

¹³¹ Age. ve aynı yer; Zikredilmeyen diğer özel bir grup, Besl grubudur. Besl kelimesi, *hums* kelimesindeki benzer kalıtsal ölgülere işaret etmektedir. Bu ölgüler ise: Cesaretlik, mertlik, bir taraftan savaşta yığılık, diğer taraftan da haramdan kaçınmaktır. Besl, grubunu, Amir b. Lu'ayy (veya Evs b. Luayy, ya da Mürre b. Avf b. Lu'ayy) oluşturmaktadır. Onların iddiasına göre, haram aylar, sekiz tane'dir. Bu aylar boyunca kabilelere güvenlik garantisi verilmiştir. Bk. el-Kalâî, *el-İktifâ*, I, 78; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 204; L. 'A, bsl mad.; Ebu Zerr, *Şerhü's-Sire*, (thk. Brönnle), s. 233 (Besl, Kureyş idi. Çünkü Mekke halkı ve Mekke haram idi).

¹³² el-Câhız, *el-Hayevân*, VII, 216 vd.; en-Necîrami, *Eymenü'l-Arab*, s. 12; Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 319 vd.

¹³³ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak, 900b (.. ve *innî gad ehlaltü dimâe'-muhillîne min Tayyîn ve Has'am fektülühüm haysü vecedümühüm izâ arazü lekum*); el-Hutay'a'nın aşağıdaki dizeleri oldukça enteresandır:

*Elem ekün muhrimen fe yekûne beynî
ve beynekümü'l-meveddetü ve'l-izâ'u*

(*Dîvân* (thk. Tâhâ), 40, 1.7). Şarih şunları söylemektedir:
el-muhrimu el-musâlimu'llezi yahramu aleyke ve demûke aleyhi.

¹³⁴ el-Ya'kûbî, *Tarih*, I, 221.

Temîm), Hüzeyl, Şeybân ve Kelb b. Vebere olup (haram aylarda) silah taşırlardı. Söz konusu kabileler, haram aylar boyunca silahlarını çıkaranlar ve çıkarmayıp taşıyanlar olmak üzere ikiye bölünmüşlerdi.

Yâ'kübî'nin bu rivayeti önemlidir; çünkü bu Mekke'yi ve Mekke pazarlarını savunmak için kurulmuş kabilelerarası miliste hizmet etmiş Temimli bazı grupların rolü hakkında kısmen ışık tutmaktadır.

Birisi, el-Câhız'ın yukarıda naklettiği önemli bölümü¹³⁶ anımsayabilir. Söz konusu bölümde îlâf, Mekke'yi "kabilelerin kurtlarından, eşkiyalardan ve düşman kabilelerden savunmak için kabileler üzerine zorla konulmuş bir vergi olarak açıklanmıştır. Îlâf'ın, içerisinde milise Mekke'yi ve Mekke pazarlarını korumak için görevlendirilen askerî birliğe (*milis*) bir ücret ödenmesi de bulunmaktadır

Bu milisler hakkında ilave detaylar; el-Merzûkî tarafından verilmektedir¹³⁷. Kabileler (Arap) haram aylar hakkında üç farklı kavrama göre bölünmüşlerdir: (1) Yasal (kanûnî) olmayan eylemleri gerçekleştiren insanlar; bunlar muhillûn'dan olup, haram ayların kutsiyetine saygı duymadıkları gibi, harem'de hırsızlık yapar ve haram aylarda adam öldürürler. (2) Bundan kaçınanlar ve haram aylara saygı gösterenler (*yuhrimûne'l-eşhura'l-hurume*). (3) Amr b. Temimli Sulsul t Evs b. Muhâşin b. Muaviye b. Şüreyf'in kurduğu prensibe¹³⁸ ortak olanlar; ki bunların temel prensibi şudur: Muhillun ile savaşmak hukûkidir.

(Babası kanalıyla) İbnü'l-Kelbî tarafından da aktarılan yukarıdaki rivayet, gerek İbnü'l-Kelbî gerekse Ebû Hiraş tarafından çürütülmüştür. Onlar şunu ifade etmektedirler: "Bu (yukarıda zikredilenler) Benû Temim'in bir iddiasıdır. Dolayısıyla doğru değildir. Doğrusu, bizim görüşümüzdür: O da haram ayları ihlâl edenler, Kalammas ve onun neslinden gelenlerdir. Onlar, araya aylar sokuşturarak haram ayları ihlâl ediyorlardı. İbnü'l-Kelbî ve Ebû Hiraş'ın yukarıda verilen rivayeti çürütmeleri, Sulsul hakkındaki rivayetin tamamına hamledilemez. Çünkü Sulsul sadece, *fe innehu ehalle kitâle'l-muhillun* "O, muhillûn ile savaşmayı helal kıldı" ibarelerine işaret etmektedir. Halbuki İbnü'l-Kelbî, haram ayların arasına ay katmakla ilgili konuya işaret etmektedir. Ona göre söz konusu ay karıştırma, aslında bir demec idi. Fakat bu karışık demeci yürürlüğe koyan, muhrimun-zâde Sulsul'dan bir gruptur.

eş-Şehristânî'nin kaydettiği farklı bir rivayet¹³⁹, Kalammas (metinde el-Mütelemmis) b. Ümeyye el-Kinânî'nin, Temim'in dini üzere (*alâ dini Benî Temim*)

¹³⁵ Muhammed b. Habib, *el-Muhabber*, s. 267 (ve *lem tekün fihî (yani Ukaz) ushûrun ve lâ hufâratun*).

¹³⁶ Bk. 22. dipnot; el-Câhız'ın *Resâil*'indeki bölüm aşağıdaki gibidir:

"*Ve kad fesserahu kavmün bi ğayri zâlike. Kâlu: inne Hâşimen ceale ala ru'si'l-kabâilî darâibe yu'addûnehâ ileyhi li yevmiye bihâ ehle Mekketi. Fe inne zubâne'l-harami; lâ siyyemâ ve nâsun mine'l-Arabi kânû lâ yeravne lî'l-harami hurmeten ve lâ lî's-şehri'l-harami gadren, misliü Tayyin ve Has'amin ve Kuzâ'ate ve ba'di Belharis ibn Ka'bin*".

¹³⁷ el-Merzûkî, *el-Emkine*, II, 166.

¹³⁸ Hamidullah'ın tercümesi, doru değildir. O, metni şu şekilde çevirmektedir: "mais les gens se partageaient en trois groupes a ce propos: ceux qui pratiquaient l'abomination... ceux qui s'en abstenaient...et enfin les fantaisistes (ehlü'l-ebvâ), partisans du Tamimite.." Metin, bölünen halklara göre üç kavram hakkında bilgi vermektedir. Ve kânet el-Arabu fi eşhuri'l-hacci alâ selâseti ebvâin: minhüm .. ve minhüm ehlü hevân şera'ahu lehüm Sulsul... Sulsul tarafından oluşturulan grup, "fantaisistes/gerçekten uzak kimseler" değillerdi. *Ehlü hevân* ibaresi, küçük düşürücü bir ibare değildir; o, önceki gruplar için kullanılan ibareyi açıklamaktadır.

¹³⁹ *el-Milel*, thk. Cureton, s. 443.

olduğunu iddia etmektedir. el-İsâmî¹⁴⁰, İbnü'l-Kelbî'nin rivayetini ise, el-Fâkihî'nin *Tarihu Mekke* adlı eserinden kaydetmektedir. Bu rivayet, önemli gözüken ilave bir bölüme sahiptir: Rivayete göre, Sulsul'dan bir grup, "Bi'ri Sulsul" adı verilen Mina yakınlarındaki bir kuyuda konaklar sonra da buradan farklı gruplara katılmak için dağılırlardı¹⁴¹. Muhrimun-Zâde hakkındaki bu rivayet, güvenilir gözükmektedir. Sulsul kabilesinden Useyyid, Mekke ile yakın ilişki içerisindeydi. Hatta Benü Üseyyid'den bir grup Mekke'ye gelerek sözü geçen ailelerle müttefik olmuş, bundan zenginlik elde etmiş, aristokrat ailelerin kızlarıyla evlenmiş ve Mekkelilerin saygısına mazhar olmuştur. Mekke'ye geldiği belirtilen şahıs, Nebbâş ailesinden Üseyyid idi. Onların evleri, Ka'be'nin yakınındaydı¹⁴². el-A'şâ b. Zürâre b. en-Nabbâş, Bedir'de öldürülen el-Haccac b. Âmir'in iki oğluna yas tutmuştu¹⁴³. Baghid b. Âmir b. Hâşim b. Abdimenâf b. Abduddâr'ın annesi, en-Nabbâş b. Zürâre'nin kızıydı¹⁴⁴. Mekke dağlarından biri, Benü Nabbâş'a aitti.¹⁴⁵ Bir kaç gerçeği içerebilir olmasına rağmen uydurma bir rivayet, Üseyyid'in meşhur bilgisi (filozof) Akşam b. Seyfi'nin ilmini, Kusay, Abdimenâf, Hâşim ve Ebû Talip'ten aldığını ileri sürmektedir¹⁴⁶. Bir başka uydurma rivayet ise, Akşam'ın neseb ilmini Abdülmuttalip'ten öğrendiğini iddia etmektedir¹⁴⁷. Ayrıca Ebû Halâ künyesiyle de tanınan Üseyyid'in, Hatice'nin birinci (veya ikinci) kocası olduğu da belirtilmektedir.

Evs b. Mühâşin ailesi, soylu bir aileydi. Evs b. Muhâşin'in torunları, Dabba, Temim, Uki, Adiyye ve Sevr kabilelerinin kutsal Şums putunun koruyucularıydılar¹⁴⁸. Bu put, Hatice'nin oğlu Hind ve Muhâşin'den Safvân b. Üseyyid tarafından yıkılmıştı¹⁴⁹. Safvân, Ebû Leheb'in kızı Dürre ile evlenmiş ve bu evlilikten oğulları Avf ile el-Ka'ka doğmuştu¹⁵⁰. Muhâşin b. Muaviye b. Curve b. Useyyid, Zü'l-A'vâd olarak isimlendirildi¹⁵¹. Akşam'ın babası (şahip olduğu çok sürülerden dolayı) Seyf b. Riyah b. el-Hâris, Muhâşin b. Muaviye b. Curve b. Üseyyid, Zü'l-Hilm veya Zu'l-Evbâr olarak isimlendirildi¹⁵². Rabîa b. Müşâhin ve babası Mühâşin "kabilelerin hekimleri" olarak saygı gördüler¹⁵³. Muhrimun-Zâde'nin kurucusu olan Sulsul'un Mekke ile çok

¹⁴⁰ Age., I, 133.

¹⁴¹ Bu kuyu hakkında bk. el-Ezrâkî, *Age.*, s. 442.

¹⁴² ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 88b; el-Fâsî, Şifâ, (Wüstenfeld) II, 140 vd.

¹⁴³ İbn Hişam, *Sîre*, III, 16; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 182b; Ebu'l-Ferec, *el-Eğâni*, XVI, 60.

¹⁴⁴ ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak, 89b; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 254; ve es-Süheyli'nin *er-Ravzül-Unûf* adlı eserinde sahife yazarı hakkındaki tartışma için bk.I, 232.

¹⁴⁵ el-Ezrâkî, *Ahbâr* (Wüstenfeld I, 490); Yâkut, *Buldân*, Şeybe madd.

¹⁴⁶ el-Meclisî, *Bihârül-Envâr*, VI, 39.

¹⁴⁷ Ebu'l-Bekâ, *Menâkıb*, yazma, varak 96a.

¹⁴⁸ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 316.

¹⁴⁹ Age. ve aynı yer; İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 4067, 4071.

¹⁵⁰ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 199 vd.

¹⁵¹ el-Hemdâni, *İkîl*, VIII, yazma, varak 178a (Muhâsin); Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 134 (Rabîa b. Muhâşin). el-Enbârî, *Mufaddaliyyât* (Lyal) 447 (Rabîa); el-Ya'kûbî, *Tarih*, I, 214 (tahkiki Necef: Muhâsin); el-Ferzâk, *Divân*, s. 503, n. 2; İbn Ebi'l-Hadid, *Şerhü Nehcü'l-Belâğa*, III, 427.

¹⁵² el-Hemdâni, *Age.* ve aynı yer; İbnü'l-Esir, *el-Murassa* (thk. Seybold), s. 82 (Bu da Akşam'a isnad edilmektedir).

¹⁵³ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 134; el-Askerî, *Cemheretü'l-Emsâl*, s. 104.

yakın ilişkiler kurduğu söylenmektedir: O, *mevsim*'in sorumlusu ve Ukâz'ın da hakimi konumundaydı¹⁵⁴.

Mekke'de ve Mekke panayırlarında Temim'e tevdi' edilen görevler, Mekke'nin ekonomik gücünün oluşumunda, Temim'in oynadığı önemli rolünü göstermesi için yeterli bir delildir. Bu bağlamda Temim, Mekke'de ifade görevi ve Ukâz panayırının kontrolü ile görevlendirilmişti. Ukâz panayırını, kabilelerin kendilerini, edebî, siyâsî ve sosyal yönleriyle kamuoyuna anlatabilme fırsatı verdiği için en önemli panayırlardan biriydi¹⁵⁵. Ukâz panayırında, Kureyş, Temim ile yakın işbirliği içerisindeydi. Bu yakın işbirliği, Kureyş'in Temim ile rekabete girişmemesi ve bu panayırlarda Kureyş'in nüfuzunu sağlama alma hususunda yardımcı olmuştur¹⁵⁶.

Mekke yönetiminde Temim'in payı, İbn Habîb tarafından şu şekilde belirtilmektedir: Mevâsim'deki (Âmir b. Zarîb'den sonra) kabile liderleri (*eimme*) ve Ukâz'daki hâkimler, Benû Temim'den idiler. Dinlerinin muhafızları ve kabilelerinin mutemetleri ise, Kureyş'ten idiler. Dinin yetkili müfessirleri, Benû Malik b. Kinane idi¹⁵⁷. İbn Habîb, hem Ukâz'ın hakimleri hem de *mevsim* görevinin liderleri olarak görevlendirilen Temim'in liderlerinin bir listesini vermektedir. Bunların isimleri şunlardır: (1) Sa'd b. Zeyd Menât b. Temim, (2) Hanzala b. Zeyd Menât b. Temim, (3) Zueyb b. Ka'b b. Amr b. Temim, (4) Mâzin b. Mâlik b. Amr b. Temim, (5) Sa'lebe b. Yerbu' b. Hanzala b. Malik b. Zeyd Menât, (6) Muaviye b. Şüreyf b. Cürve b. Üseyyid b. Amr b. Temim, (7) el-Azbat b. Kuray b. Avf b. Ka'b b. Sa'd b. Zeyd Menât, (8) Sulsul b. Evs b. Muhâşin b. Muaviye b. Şüreyf b. Cürve b. Üseyyid, (9) Süfyân b. Mücâşi'; Süfyân, hâkimlik ile mevsim liderliğini üstlenen en son şahıstır. Onun ölümünden sonra bu görevler, ayrı iki kişi tarafından yürütüldü. Muhammed b. Süfyân, Ukâz'da yargıçlık görevini üstlendi. İslam'ın çıktığı dönemde hâkim, el-Akra' b. Hâbis b. İkal b. Muhammed b. Süfyân b. Mücâşi' idi. Sulsul'dan sonra mevsimin "icaze"si, (Benû Sa'd'dan) Ufâveli Allak b. Şihâb b. La'y'a tevdi edildi¹⁵⁸. İslam ortaya çıktığında "icaze" görevini en son icra eden şahıs, Kerib b. Safvân idi¹⁵⁹.

Belâzürî'nin, İbn Künâse kanalıyla verdiği Temimli hâkimler listesi, hemen hemen *el-Muhabber*'in listesiyle aynıdır¹⁶⁰. *Nekâid*'in¹⁶¹ ve el-Merzûkî'nin *Emkine*'sinde¹⁶² verilen listelerle de birbirlerine benzerdir. İbn Hazm, Levi

¹⁵⁴ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 182.

¹⁵⁵ el-Merzûkî, *el-Emkine*, II, 165, 170; el-Merzûkî, *Şerhu'l-Hamâse*, s. 1514; Wellhausen, *Reste*, s. 84-87; Buhl, *Das Leben Muhammeds*, s. 49-50, 105.

¹⁵⁶ Rathjens'in görüşü (*Die Pilgerfahrt*, s. 70), Mekke pazarı ile Ukâz panayırını arasındaki rekabetin asılsız gibi gözüktüğü yönündedir.

¹⁵⁷ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 181 vd; Mâlik b. Kinâne kabilesi, araya ay sokan kabiledir.

¹⁵⁸ Benu Ufâve b. Sa'd b. Zeyd Menat'lı Zeyneb bnt. Allâk b. Şihâb b. Amr, Ömer b. Abdülaziz'in büyükannesi idi (bk. Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s.27; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 1049b). Oğlu Attâb, Ömer tarafından 2.500 dirhem maaş (atâ) elde etti (el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak, 1050a; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak 83a) Allak'ın, Tanhî'ya ve ahiret gününe inandığı söylenmektedir (eş-Şehristânî, *el-Milel*, s. 439, thk. Cureton).

¹⁵⁹ Bk. İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak 81a; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 298; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 1044a, 957a; Damre b. Câbir b. Nahşal, Hind'in kızkardeşi ile evlendi (ed-Dabbi, *Emsâlü'l-Arab*, s. 8).

¹⁶⁰ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 1044b (Fakat Mâzin, Muaviye b. Şüreyf tarafından; Sulsul da, el-Allak tarafından takip edildi).

¹⁶¹ *Nekâid*, s. 438 (Sa'lebe b. Yerbu, Muaviye b. Şüreyf tarafından; Muaviye b. Şüreyf de Curve b. Useyyid tarafından takip edildi. Bu, görünürde bir hatadır. Sümmê İbn diye oku).

¹⁶² el-Merzûkî, *el-Emkine*, II, 167.

Provençal'ın tahkikinde¹⁶³ dışarıda bırakılan bir bölümde şunları nakletmektedir: Temîm, Ukâz'da hâkimlik, Advân'ın yürütmesinden sonra da ifade görevlerini üstlendi. Advânlılardan bu görevi (ifade) yapan en son şahıs, Âmir b. ez-Zarib ve Ebû Seyyâre'dir. İslam'ın ortaya çıkışında ifade görevini en son yapan kişi ise, Kerib b. Safvân; en son hakim de el-Akra' b. Hâbis'tir. İbn Hazm'ın ifadesine göre Temîm, Sûfe'den, remy, nefr ve icâze görevlerini miras almıştır.

Temimli şairler, yine Temîm tarafından üstlenilen görevleri, şiirlerinde yâd etmektedirler. el-Ferazdak, atalarından birisinin yürüttüğü hakemlik görevini şöyle methetmektedir:

*Ve ammi'llezi hatârat Ma'addun hukûmeten
ale'n-nâsi iz vefev ukâze bihâ maâ
Hüve'l-Akra'u'l-hayru'llezi kâne yebtenî
evâhiye mecdin sâbitin en yümezze'a*¹⁶⁴

Cerir de hakim'in fonksiyonunu methetmektedir:

*Ve nehnü'l-hâkimüne alâ Kulâhin
kefeynâ ze'l-cerîrati ve'l-musâbe*¹⁶⁵

(Burada bir varyantı daha vardır: *Ve nahnü'l-hâkimüne alâ Ukâzin*)¹⁶⁶

Hassân b. Sâbit'in önemli bir şiiri de, Temîm'in panayırlardaki görevlerine işaret etmektedir:

*Ve efdalü mâ nillüm mine'l-mecdi ve'l-ulâ
ridâfetünâ inde iktidâri'l-mevâsimi*¹⁶⁷.

"Ve sizin şeref ve yücelik bakımından elde ettiğiniz şey, en iyisidir, o, bizim panayırlara katılmamızda yardımcılarımızdır".

Bu dize, h. 9 yılında Peygamber ile buluşmak için Mekke'ye gelen Temîm heyetinin şiirine bir cevap olan Hassân'ın söylediği 14 beytinden bir kesittir. Bu şiiri, H. Arafat tahlil etmiştir¹⁶⁸. Arafat tahlilinde, söz konusu şiirin Hassân'a isnad edilmesine rağmen, aslında bu şiirin son dönemde Ensarlı birisi tarafından derlendiği sonucuna ulaşmaktadır. Maalesef Arafat, bu şiiri tahlil etmemiştir. Maamafih Arafat'ın bu şiir hakkında vardığı sonuç, şiire bakılırsa kabul edilemez. Temîmi hicvetmek için meraklı bir Ensarlı şaire olmamış şeyi olmuş gibi göstermek, Mekke ile Temîm arasındaki ilişkinin ne boyutta olduğunu hatırlatmayacaktır. Son dönemlerde İslam toplumunda oldukça büyük saygı gören Kureys için ridafe görevi, onur kırıcı bir şey değildir.

Arafat bu konuda şunları belirtmektedir: "Hassân'ın şiirinin iki bölüme ayrıldığı âşikardır. İlk sekiz mısrası, önceki insanları methetmektedir. Bu medh şiirlerinin bir kısmı Hassân'a isnad edilen daha sonraki bir Ensarlı'nın şiirlerinin karakterleriyle tamamen aynıdır. Geriye kalan altı mısrası ise, Benû Dârim'e

¹⁶³ Hamd el-Câsir, *Nazratün fi Kitâbi Cemhereti Ensâbi'l-Arab*, RAAD, 1950, s. 248vd.

¹⁶⁴ el-Ferazdak, *Divân*, s. 502 (thk. Sâvî).

¹⁶⁵ Cerir, *Divân*, s. 67; *Nekâid*, s. 437.

¹⁶⁶ Bk. *Nekâid*, s. 438; Cerir, *Divân*, Aynı yer, Yâkut, *Buldân*, Kulâh madd.

¹⁶⁷ Hassân, *Divân*, s. 385 (thk. Berkûkî).

¹⁶⁸ W. Arafat, "An interpretation of the different accounts of the visit of the Tamim delegation to the Prophet A.H. 9", *BSOAS* 1955, s. 416-425.

(yönelik) hitap eden tehdit ve tahkirlerden ibarettir¹⁶⁹. Bizim, burada Ensar'a övgü içeren ve Ensar'ın Peygamber'e yardımını ifade eden sekiz mısrası ile bir ilişkimiz yoktur. Arafat'ın, bu beyitlerin daha sonraki nesilden bir Ensarlı tarafından derlendiği iddiası doğru olabilir. Ancak bu Ensarlı, neden Temîm'e böylesi şiddetli bir tarzda iftira etsin?

Başlangıçta birisi, Hassân'ın bu altı mısrasının (9-14), ez-Zibrikân b. Bedr isimli bir şaire cevap olduğunu gözlemleyebilir¹⁷⁰. ez-Zibrikân'ın kaydettiği dört mısra, kabilesi ve onların yaptıklarını övmektedir. Hassân'ın şiirleri aslında, ez-Zibrikân'ın şiirleri için bir cevap, bir nakide teşkil etmektedir. Yukarıda nakledilen Hassân'ın şiirleri, ez-Zibrikân'ın ilk mısrasına bir cevaptır:

*Eteynâke keymâ ya'leme'n-nâsü fazlenâ
izâ sefelû inde iktidâri'l-mevâsimi*

"Halkın bizim üstünlüğümüzü nasıl bildiğini görmek için sana geldik,
Onlar panayırlara katılmaya toparlandıklarında"

Şiir, Temîm'in panayırlarda ifâ ettiği göreve işaret etmektedir. Hassân'ın - Peygamber adına- cevabı açıktır: Siz, bu panayırlarda bizim sadece teşrifatçımızsınız (*erdâf*). Bu, sizin elde edebileceğiniz en büyük faziletinizdir. Aslında bunu, şiirin onuncu mısrasından sonra koymak, belki de daha güzel olacaktı. Temîm'in üstünlüğü iddiasını çürüten Hassân'ın şiirleri içerisinde verilecektir. Diğer üç mısra (11-13), İslam'ı kabullenmede zorlama ve tehdit unsuru oluşturmaktadır.

Hassân'ın bu şiirlerindeki ağır hicivler şaşırtıcı değildir. Hassân, şiirlerinde savaşları kaybeden ve soylarında bazı ayıplar bulunan muhaliflerinin suçlamalarına karşı Peygamber'i savunmakla tanınan bir şairdi¹⁷¹.

Arafat, Hassân'ın şiirlerinin doğruluğunu çürütürken şunları söylemektedir: "Bununla birlikte Hassan'ın, büyük bir kabilenin temsilcileri olarak bilinen Temîm'i böylesi bir durum karşısında tehdit ve hicvetmesine Peygamber'in müsaade etmesinin, her zaman büyük bir devlet adamı olarak bilinen Muhammed'in karakterine uygun olup olmayacağı, şüphelidir¹⁷². Arafat'ın bu yargısı (argumanı) doğrudur. Fakat burada Arafat'ın ileri sürdüğü soruya makul cevap verebilecek bir rivayet bulunmaktadır. *es-Siretü'l-Halebiyye*'de¹⁷³ nakledilen bir rivayete göre, Temîmli el-Akra'¹⁷⁴ ile Peygamber tarafından iştirak ettirilen (*mufâhara*) Hassân arasında bir alışma (yarışma) olmuştu. Önce el-Akra' şiirini okumuş, Hassân da ona nakidesi ile karşılık vermişti. Peygamber, Hassân'ın şiirlerini işitince, el-Akra'ya şöyle demişti: "Sana, insanların halihazırda unutup ta senin bildiğin şeyi hatırlatmaya gerek yoktu (*Lekad kunte ğaniyyen*). el-Kelbî'nin dediğine göre Peygamber'in bu sözü, el-Akra'ya, Hassân'ın şiirlerinden daha ağır gelmiştir.

Hassân'ın bu 14 mısrasının daha sonraki kaynaklarda yer almaması (atlanılması) şaşırtıcı değildir. Temîm'in görevi, unutulmaya terkedilmiş ve sadece ilk

¹⁶⁹ Age., s. 422.

¹⁷⁰ İbn Hişam, *Sire*, IV, 211; iki şiiri, Merzubânî'nin *Mu'cemü's-Şuarâ*'sında (s. 299) aktarılmakta ve bu şiirler (el-Akra b. Hâbis'e isnad edildiği gibi) Utârid b. Hâcib'e isnad edilmektedir.

¹⁷¹ ez-Zehabî, *Siyer*, II, 376; ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, III, 376.

¹⁷² Arafat, *Age.*, s. 423.

¹⁷³ el-Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, III, 228-29.

Müslüman Temimli şairler tarafından zikredilmiştir. Halihazırda eski panayırların hayatına son verilmiştir. Şiir, medh ve hiciv tartışması olarak kullanılamaz. Berkûkî'nin konuyla ilgili çağdaş yorumu aşağıdaki açıklamayı vermektedir: "Bu, senin için (Hassân için söylüyor) en iyisidir. Eğer İslam'ı kabul edersen, en büyük şerefi elde etmiş olacaksın. Bizimle bütün toplantılara katılacaksın ve bu, senin çalışıp elde ettiğinin en iyisidir"¹⁷⁵. Bu ifadenin kabul edilmesi zordur. *Ve efdalu mâ niltüm* ifadesi, geleceğe ait değil, sadece geçmişe işaret etmektedir. Bu şiir aslında Hassân döneminde (h.9) bir hicivdi: "Siz panayırlarda bizlerin (Kureyş'in) sadece hizmetçilerisiniz".

Şiirin 11-12. mısraları (ikinci bölümün üç beyti) gerçek bir durumu tanımlamaktadır: "Eğer siz, hayatlarınızı kurtarmak ve mallarınızı ganimetler arasında bölünmesin diye gelir sonra da Allah'a eş koşmaz, Müslüman olursanız işte o zaman yabancıların giydiği gibi gösterişli bir elbise giyemezseniz"¹⁷⁶.

Mısralarda işaret edilen durum, el-Ferezdak'ın şiirlerinde açıkça zikredilmektedir. Hassân'ın, Temimli mahkumların pazarlarda satılmış olabileceği tehdidi, anlamsız bir tehdit olarak kabul edilemez. el-Ferezdak, Dârim kabilesini şöyle methetmektedir:

*Ve inde rasûli'llahi iz şedde kabzahu
ve mulli'a min esrâ Temîmin edâhimuh
Feracnâ ani'l-esrâ'-edâhime ba'de mâ
tehammese ve şeddet aleyhim şekâimuh*¹⁷⁷.

Bir başka şiirinde el-Ferezdak, esirlerin serbest bırakılmalarının, el-Akra'nın Peygamber'den onları affetmesini istemesi sonucu olduğunu belirtmektedir:

*Ve inde rasûli'llahi gâme İbn Hâbisin
bi husseti sevvârin ile'l-mecdi, hâzimi
Lehû etlaka'l-esrâ'letî fi hibâlihi
muhallegatün anâgubâ fi'l-edâhimi
Kefâ ümmehâti'l-hâifine aleyhim
ale'l-müfâdi ev sihâme'l-müsâhimi*¹⁷⁸.

el-Kelbî (bu şiirlerin şerhini yapan) kanalıyla kaydedilen bir rivayet, el-Akra'nın, Amr b. Cündeb b. el-Enbâr b. Amr b. Temîm'in esirleri için arabuluculuk yaptığı ve diyet ödemek için söz verdiğini belirtmektedir. Peygamber de bunun üzerine esirleri serbest bırakmış ve el-Akra' halkı adına diyeti ödemişti¹⁷⁹. Hassân'ın, Temîm hakkındaki mısraları, güvenilir gözükmektedir.

Birisi, Hassân'ın bu mısralarının seviyesizliği konusunda Arafat ile mutabık kalabilir, ancak bu durum, söz konusu mısraların Hassân tarafından söylenmediği için yeterli bir delil olamaz. Kaldığı böylesi şiirler, siyâsî hicivde (hica') süpriz değildir.

Temîm heyeti problemi, ayrı olarak ele alınması gereken bir konudur.

¹⁷⁴ Temimi şairlerin şiirlerinin, el-Akra'ya veya Utarid b. Hâcib'e isnad edilmesi daha mantıklıdır. Yine Sa'd kabilesinden ez-Zibrikân'ın, Dârim kabilesini methettiği de hemen hemen neredeyse kabul edilemez.

¹⁷⁵ Hassân, *Divân*, aynı yer.

¹⁷⁶ Arafat, *Age.*, s. 423.

¹⁷⁷ el-Ferezdak, *Divân*, s. 767; *Nekâid*, s. 748.

¹⁷⁸ el-Ferezdak, *Divân*, s. 862; *Nekâid*, s. 747.

¹⁷⁹ *Nekâid*, s. 747;

Yukarıda tartışılan, Temîm'in panayırdaki seküler görevleri, hac festivalleri boyunca Temîm'in akrabaları tarafından yürütülen önemli işlerle birbirini tamamlamaktadır. İbn Hişam'ın *Sire'si*, hac festivallerinde Temîmli liderler hakkında aşağıdaki rivayetiyle yeterli bilgi (veya malzeme) vermektedir.

"el-Ğavs b. Mürr b. Udd b. el-Ye's b. Mudar, hacıların Arafat'a gitmelerine müsaade ediyordu ve bu görev, ondan sonra çocuklarına intikal etti. el-Ğavs ve çocukları, Sûfe diye isimlendiriliyorlardı. Bu görevi, annesi Cürhümlü bir kadın olmasından dolayı el-Ğavs yerine getirdi. Annesi, artık çocuk doğuramaz (kısır) hale gelmişti. Bu yüzden o, eğer Allah, kendisine bir erkek çocuğu verirse, onu Ka'be'ye hizmet etmesi ve bakması için bir hizmetçi olarak adayacağına dair adakta bulunmuştu. Zamanla kadın, el-Ğavs'i doğurmuş, ilk zamanlar el-Ğavs, Cürhümlü amcalarıyla Ka'be'ye hizmet etmiş ve bürosu (daire) Mekke'de olduğu için Arafat'tan dönüş görevine başkanlık yapmıştır. Çocukları söz konusu görevi, yine bu görevden ilişkileri kesilinceye kadar sürdürmüşlerdir. Mürr b. Udd, annesinin verdiği yeminini yerine getirişine işaret ederek şunları söylemektedir:

Ey Allahım! Erkek çocuklarımdan birisini yüce Mekke'ye bir adak yaptım,

Bu nedenle yeminimi yerine getirdiğim için beni mübarek kıl! Ve onu benim şerefimle yaratıklarının en iyisi yap!

Onların iddialarına göre el-Ğavs, halkı kovup uzaklaştıracağı vakit şöyle derdi:

Ey Allahım! Ben de diğerlerinin yolunu takip etmekteyim,

Eğer bu bir yanlış ise, bu hata Kudâ'a'lılarındır.

Yahya b. Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr, babası Abbâd'dan şunları aktarmaktadır: Sûfe, hacıların Arafat' ve Mina'yı terketmelerine müsaade etme görevi idi. Bu işi yapana da sufe deniyordu. Hacılar, Mina'dan ayrılış gününde çakıl taşları atıyorlardı. Sûfe'den görevli birisi o ana kadar taş atmamış şahsın yerine de çakıl taşları atıyordu. Görevliler taş atmamış hacılara gelerek onlara şöyle demeyi zorunlu bir iş addediyorlardı: "Kalk ve at ki, biz de seninle atalım". Buna karşılık o şu şekilde cevap veriyordu: "Hayır, vallahi güneş batıncaya kadar atmayacağım"; çabucak ayrılmak isteyenler, ona acele bir şekilde taşları atarlarken "Allahın cezası, kalk ve at" diyorlardı. Fakat o yine güneş batıncaya kadar onların bu isteğini reddediyordu. Sonra kalkıp, insanlar atarken onlarla birlikte atıyordu.

Hacılar, taş atma işini tamamlayıp Mina'dan ayrılmak istediklerinde, sûfe, her iki tepe (Safa ve Merve) arasında gidip geldi ve dönmeyi sürdürdü. Onlar şöyle dediler: "Sûfe'nin ayrılmasını emredin". Onlardan ilk kişi gidinceye kadar hiç kimse ayrılmadı. Sûfe ayrılıp geçip gittiğinde insanlar da onunla birlikte gitmek için ayrıldılar ve onu takip ettiler. Bu uygulamaya son verileceye kadar devam edildi. Onlardan sonra bu görev en yakın akrabalara miras olarak kaldı. Onlar, Safvân b. el-Hâris b. Şicne ailesinin, Benû Sa'd kolundan idiler. Arafat'tan hacıların ayrılmasına izin veren şahıs, Safvân idi. Safvân, söz konusu görevi, İslam'ın ortaya çıkışına kadar devam ettirdi. Bu görevi en son olarak yapan, Kerib b. Safvân idi. Evs b. Temîm b. Mağra es-Sa'di konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

Hacıların Arafatta durmalarına izin verilmez,

*Ta ki, "Hey! Safvân ailesine müsaade edin" denilinceye kadar*¹⁸⁰.

Ebû Mağra'nın bu mısraları, sık sık nakledilir ve Kerib b. Safvân'ın görevinin önemi belirtilir¹⁸¹. Evs b. Mağra'nın önemli bir mısrası da şudur:

*Tarâ sinâne, izâ mâ câe, bed'ahumû
ve bed'uhum, in etânâ, kâne sünyânâ*¹⁸²

Sufe'nin icazesi, Mürre b. Huleyf'in dizelerinde zikredilmektedir:

*İzâ mâ ecâzet Şufâtû'n-nakbe min Minen
ve lâse gutârûn fevkahû safâû'd-demi*

*Ra'eytü'l-iyâbe âcilen ve tebeathûm
aleynâ devâ in li'l-Rabâbi ve Kalsami*¹⁸³

Temîm'in iki şairi, el-Ferazdak ve Cerir, Mekke'de kendi kabilelerinin icazesini methederek zikretmektedirler¹⁸⁴. el-Ferazdak'ın, Temîm'in icaze'si hakkında söylediği bir şiiri, methiyede (*efhâr*) eşsiz kabul edilmektedir:

*İzâ habese'n-nâsû'l-Müsebbebe min Minen
asabiyyete yevmi'n-nahri min haysü arrafû
Tara'n-nâse mâ sîrnâ yesîrûne halfenâ
ve in nahnu evma'nâ ile'n-nâsi vakkafû*¹⁸⁵

Cerir şöyle demektedir:

*Ve cevvezû'l-hacîci lenâ aleykûm
ve âdiyyü'l-mekârimi ve'l-menâri*¹⁸⁶.

¹⁸⁰ İbn Hişam, *Sîre*, I, 125vd. Nakledilen bölümün tamamının çevirisi, Guillaume'den alınmıştır: *The Life of Muhammad*, s. 49-50; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 206.

¹⁸¹ el-Müberred, *Nesab*, s. 9; Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, s. 183; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 1044a; el-Kâlî, *Emâlî*, II, 176; el-Bekrî, *Simt*, s. 795-96; İbn Kuteybe, *eş-Şîr*, s. 264; İbn Abdîrabbih, *el-İkdû'l-Ferîd*, II, 222; İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehcû'l-Belâğa*, III, 426; İbn Vellâd, *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, s. 24.

¹⁸² L.'A, s.n.y. madd.

¹⁸³ el-Merzubânî, *Mu'cemü's-Şuarâ*, s. 382.

¹⁸⁴ Sufe'nin, el-Ğavs b. Mürr'in (er-Râbit ve Sufe olarak isimlendirdi) torunlarının olduğunu belirten bu rivayet, İbnü'l-Kelbi tarafından kaydedilmektedir: *Cemhere*, yazma, varak 60a (Onlar yok oldular; Muhammed b. Habîb, Muhtelifü'l-Kabâil; *el-Belâzürî*, *Ensâb*, yazma, varak 956b; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 34 (el-Ğavs b. Mürr, Yemen'e gitti ve Yemenliler tarafından Sufe olarak isimlendirildi); el-Kalâî, *el-İktifâ*, I, 132vd; Wellhausen, *Reste*, s. 77; Caetani, *Annali*, I, s. 105 (79).

Bununla birlikte burada Sufe hakkında birbiriyle çelişkili rivayetler bulunmaktadır. el-Ezrâkî, (*Ahbâr*, Wüstenfeld, I, 128), ifâde görevi kendilerine tevdi edilen insanlar, Ahzam ismindeki Sufe'nin torunlarıydı; Ahzam, Mâzin b. Esed kabilesindendi. Sufe'nin oğlu el-Ğavs b. Sufe ve Cürhüm kabilesinden bir kadın, Huzâ'lı Hubşiyeye tarafından kendilerine icâze görevi verildi. Onun torunları, Cürhüm ve Kuzâ'a dönemlerinde icâze görevini hepsi birlikte öncelikle sürdürdüler. Kureyş dönemlerinde ifâde görevi, (Kays Aylânî) Advân'a, ondan da Zeyd b. Advân'a geçti. İslam ortaya çıktığında bu görevi elinde tutan en son şahıs, Ebü Seyyâre idi.

el-Makdisî, (*Kitâbü'l-Bed' ve'l-Târih*, thk. Huart, IV, 127) Sufe'nin, icâze ayrıcalığının verildiği Huzâ'lı bir grup insandan ibaret olduğunu zikretmektedir. Onlar, Kusayy ile giriştikleri savaşta yenilmişlerdi.

Yâkut, icâze'nin, başlangıçta Huzâ'lı bir gruba tevdi edildiğini, daha sonra bunun Advân'a geçtiğini belirtmektedir. Ardından da sonuç olarak bunun, önce Ebu Seyyâre'nin, daha sonra da el-Ğavs b. Mürr b. Udd'un imtiyazı olduğunu ifade etmektedir.

Bir başka bölümde de Yâkut, Cürhüm lü bir grubun Sufe olarak isimlendiklerini ve icâze görevini yerine getirdiklerini aktarmaktadır. Bir şair onlar hakkında şöyle demiştir:

*Ve lâ yerimüne fi'l-ta'îfi mevkiahum
hattâ yukâlû: "acizû âle Sûfânâ"*

(Yâkut, *Buldân*, Mekke madd.). Ayrıcalık, Huzâ'a'ya geçti, ondan sonra da en son olarak Advân'a (Ebu Seyyâre) geçti. Kusayy, ayrıcalığı, Ebu Seyyâre'den ve kabilesinden aldı.

es-Sicistânî'ye göre, (*el-Muamîrûn*, s. 51, thk. Goldziher) icâze görevini bir gün Sûfa, ertesi gün de Advân yürüttü.

el-Accâc, hacıların çokluğunu tanımlayışında şöyle demektedir:

*Hattâ izâ mâ hâne fitru's-suvvemi
ecâze minnâ câizun lem yukâmi*¹⁸⁷

Temîmli şairlerin bu dizeleri, Kureyş ile Temîm arasındaki işbirliğini açıkça ortaya koymaktadır. Gerçek şudur ki Kureyş, Temîm ile dinî ve ekonomik hayatta iki önemli görevi birlikte üstlenmişlerdir. Bu görevler ise, hükümet ve icaze görevleridir¹⁸⁸. Bu da, Temîm'in gerçekte güçlü ve etkin olduğuna işaret etmekte ve dolayısıyla Mekke'ye önemli hizmetler yaptığı söylenebilir.

Wellhausen'in, icaze'nin sûfe'ye ve daha sonra da Temîm'e verildiği, bunun sonucunda da Mekke'nin hac merkezi olmadığı yönündeki görüşü¹⁸⁹, doğru gözükmemektedir. Kureyş, yetkisini ya devretti, ya da topraklarındaki veya Kureyş açısından (panayırlar) hayâtî bir önem taşıyan topraklardaki bazı görevleri bir grup kabile ile yürüttü. Çünkü bu yöntemle kabilelerin eylemlerini yeterli ölçüde kontrol altına alabildi ve topraklarındaki güvenliği sağladı. Bu tür teâmüller ve prensipler, önceden komşu krallıklar tarafından uygulanmıştı¹⁹⁰. Panayırlarda bazı görevler üstlendiği konusunu, el-Merzûkî'nin *Emkine*'sindeki önemli bir bölümden çıkarabiliriz¹⁹¹:

ve kâne eşrâfû'l-Arabi yetefâfevne bi tilke'l-esvâki ma'a'l-tüccârî min ecli enne'l-mülûke kânet tarzahu li'l-eşrâfi, li kullîşerîfin bi sehmin mine'l-erbâbi. Fe kâne şerîfû kulli beledin yehduru sûga beledihi, illâ Ukâze, fe innehüm kânû yetefâfevne bihâ min külli evbin.

"Ve (Arap kabile liderleri) soylular, bu panayırlara tüccârlarla birlikte sık sık giderlerdi. Çünkü krallar, her lidere (şerîf, soylu) kârlardan bir pay tahsis ederdi. Her bölgenin lideri, Ukâz hariç, bu bölgenin her panayıra katılırlardı. Çünkü Ukâz'a her taraftan insanlar üşüşürdü"

Bu pasaj, yöneticilerle Bedevî liderler arasındaki ilişkiler hakkında bazı fikirler vermektedir. Bedevî liderlerine bazı kâr payları bağışlanmıştı. Bu tür bağışların Dûmetü'l-Cendel, Hacar, Suhâretü Dabbe ve diğer panayırlarda verildiği görülmektedir. Bu panayırlar, kral adına birileri tarafından kontrol edilmekte olup, zorla vergiler toplanırdı. Aynı yöntemle Kureyş de Ukâz panayırının liderlik imtiyazı ile Temîm'e bazı salahiyetler vermiştir. Ancak bu, önemsiz ödüle dayanmamaktadır. Ukâz, hiç bir verginin ödenmediği serbest bir panayırdı. Bunun bir ödül olduğuna dair bir belirti yoktur. *Eimmetü'l-Arab* (Arap liderleri) ibaresi, ortak işbirliği prensibine

¹⁸⁵ İbn Raşik, *el-Umde*, II, 137; el-Askerî, *Dîvânü'l-Meânî*, I, 78; el-Ferazdak, *Dîvân*, s. 5667 (thk. es-Sâvî; burada bir yazım hatası vardır. : *ile'n-nâsi* yerine *evme'nâ ile'n-nâri* denilmiştir); el-Kâfi, *el-Emâlî*, (Zeyl 119 vd) ve İbn Raşik, *el-Umde*, II, 269.

¹⁸⁶ Cerîr, *Dîvân*, s. 298.

¹⁸⁷ el-Accâc, *Dîvân*, s. 60 (thk. Ahlwardt)

¹⁸⁸ İcaze için bk. von Grenenbaum, *Muhammadan Festivals*, s. 32-33; Wellhausen, *Reste*, s. 57, 75-80; aşrik sebîr hakkında bk. Ebu Misâl, *Nevâdir*, s. 452; L.'A., şhr ve şrk madd.

¹⁸⁹ Wellhausen, *Reste*, s. 77: "das Recht, das Zeichen zum Beginne des Laufes zu geben, die sogenannte İğâze stând in alter Zeit den Çufa d.i.den Al Çafwan zu, nicht den Quraisch (B. Hischâm 77, 80, 8, Age. III, 4 vd.) Das ist bemerkenswert. Hatte Mekka im Mittelpunkt gestanden, so hatten es auch die Kuraisch getan; statt dessen wird berichtet, dass sie in der heidnischen Zeit sich gar nicht an der Festversammlung zu Arafa beteiligten, sondern erst an einem späteren Punkte zu der Prozession stiessen"

¹⁹⁰ İbn Habîb, *Esmâu'l-Muğtâlin* (Nevâdirü'l-Mahtûtât, thk. Abdüsselam Harun, 6, 221). Belki de *mâlik deiğl de müleyk* (ey leyse bi'l-meliki't-tâmî) okunmalıdır.

¹⁹¹ el-Merzûkî, *el-Emkine*, II, 166.

işaret etmektedir. Bir ideolojik temel olarak bu prensip, Mekke'nin ve haram ayların kutsiyetine saygı konusunda yardımcı olmuştur. Bu görevi ifâ etmek için kabilelerin rızasının zorunlu olduğu ise, açıktır.

Panayırların ve icaze'nin kontrolü, sadece kabileler için önemli değildi. Bazı yöneticileri de ilgilendirmekteydi. Bu, Süheylî'nin aktardığı önemli bir rivayetten tahmin edilmektedir: *ve kâle ba'zu nakaleti'l-ahbâri inne vilayete'l-Gavsi kânet min gıbeli mulûki Kindete*. "Bir kısım târihî kayıtları nakledenler, el-Ğavs (b. Mürr)'ün atanmasının Kinde kralları tarafından yapıldığını belirtmektedirler"¹⁹². el-Ğavs'ın Yemen'e ayrıldığı söylenilmektedir¹⁹³. el-Ğavs b. Mürr'ün Yemen'e göç ettiğini belirten rivayetler, Güney Arabistan ile olan ilişkileri açıkça ortaya koymaktadır. Rivayete göre, Sûfe ortadan kaldırıldıktan sonra bu görev, (el-Ğavs'ın) yakın akrabası olan Sa'dlı Safvân b. el-Hâris b. Şicne tarafından devam ettirildi. (*fe verisehûm zâlike min ba'dihim bi'l-gudûdi*). Birisi, bu ailenin, Kinde ailesiyle yakın ilişkilerinin olduğunu anımsayabilir. Kinde ailesinin yenilmiş bazı fertlerine sığınma imkanı veren ve bu yüzden İmrû'l-Kays tarafından methedilen şahıs, Umeyr b. Şicne idi. Cebele savaşında Hums mensubu olan Âmir b. Sa'sa'a'ya karşı saldırılarında, Temîm'in diğer kabilelerine katılmayı reddeden, Kerib b. Safvân idi. Birisi, bu rivayette bazı gerçeklerin olduğunu ileri sürmekle kendisini riske atmış olabilir. Kinde, kervanların korunmasında Kureyş ile işbirliği yapmıştır¹⁹⁴. Ayrıca onların, en azından icâze görevini üstlenecek şahsın ve kabilenin belirlenmesinde etkili oldukları düşünülebilir.

Sa'dlı bir lider ve şair olan ez-Zibrikân b. Bedr, Ebû Cehil'e iftira etme cesaretini gösteren bir adamı azarlamıştır. ez-Zibrikân bu hususta şöyle demiştir:

*Etedrî men hecevtu Ebâ Habîbin
safîla hazârimin sekenû'l-bitâha
E"Zâde'r-Rakbi" tezkuru em Hişâmen
ve beyte'llahi ve'l-belede'l-lakâb'e*¹⁹⁵.

Bu dizeler, Kureyş'in aristokratına (Ebû Cehil) ve Mekke'ye saygı ve bağlılığı ifade etmektedir.

Ukâz panayırında hâkim görevi uhdesine verilen Temîm'in bir kolu, Hîre mahkemesinde etkin bir kabile olan Dârimli Mücâşî'dir¹⁹⁶.

Bu makalede tartışılan rivayet, Temîm kabilelerinin, Mekke ile nasıl bir ilişki içerisinde oldukları konusunda kabaca bir fikir vermektedir: Onların bir kısmı, Hums kurumu, bazısı îlâf anlaşmaları; bir kısmı panayırlarda ve hacc'ın dinî rükünlerini ifâ etmede elde ettikleri yetki vasıtasıyla ve bir kısmı da Mekke'yi korumak için kabilelerarası milis kuvvetlerine katılmak suretiyle ilişkilerini geliştirmişlerdir.

Mekke'de, hulefâ (anlaşmalılar) gibi Temîm'den insanları ve Mekkeli kabile liderleriyle evlenmiş Temîmli liderlerin kızlarını bulmamız olasıdır. Bu gerçeğin ifade edilmesi gerekir. Bazı rivayetlere göre Kureyş, kızlarını bazı kabilelerle

¹⁹² es-Süheylî, *er-Ravzî'l-Unûf*, I, 84 vd.

¹⁹³ *Age.*, s. 154.

¹⁹⁴ Muhammed b. Habîb, el-Muhabber, s. 267 (Hadramevt'teki *er-râbiye* hakkındaki panayır hakkında): "...Kureyş, Kinde'nin himayesini rica etti... ve Benû Akil el-Murâr, Kureyş sayesinde diğer kabilelerin üstünde bir güç elde etti".

¹⁹⁵ Yâkut, *Buldân*, Mekke madd.

evlendirmekten kaçınmıştır. Abdurrahman b. Avf'ın eşi, Kelbli Tümâzir bnt. el-Esbağ, Kureyşli birisiyle evlenen ilk Kelbli kadındır. Kureyş, Kelb kabilesi ile evliliklere girişmemiştir¹⁹⁷. Temimli bir aile hakkındaki rivayet, Kureyş'in, Temim ailesiyle evliliklere giriştiğini önemle vurgulamaktadır¹⁹⁸.

Mahzum kabilesinin soylularından Hişam b. Muğire'nin eşi, meşhur Ebû Cehil'in annesi, Esmâ bnt. Muharribe b. Cendel b. Ubeyr b. Nahşâl b. Dârim'dir. O, aynı zamanda Abdullah b. Ebî Rebîa ve Ayyâş b. Ebî Rebîa'nın da anneleridir¹⁹⁹ Ayyâş b. Ebî Rebîa²⁰⁰, Esmâ bnt. Seleme b. Muharribe b. Cendel ile²⁰¹; Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa, Hind bnt. Mutarrif b. Seleme b. Muharribe ile²⁰²; Abdullâh b. Ebî Rebîa, Temimli lider Utarid b. Hâcib b. Zûrâre'nin kızı Leylâ ile²⁰³; Ebû Cehil, Umeyr b. Ma'bed b. Zûrâre'nin kızı ile²⁰⁴; Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb, Esmâ b. Utarid b. Hâcib b. Zûrâre ile²⁰⁵ evlenmişlerdir. Havle bnt. el-Ka'ka b. Ma'bed b. Zûrâre b. Udes, Talha b. Ubeydullah ile evlenmiş; Havle'nin ikinci evliliği, Ebû Cehm b. Huzeyle ile idi²⁰⁶. Leyla bnt. Mes'ud b. Halid b. Mâlik b. Rib'i b. Sulmi b. Cendel b. Nahşâl, Ali b. Ebî Talip ile evlenmiştir. Leyla'nın ikinci evliliği, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Talip ile idi²⁰⁷. Âkil b. Ebî Talip, Sa'd b. Zeyd Menâtîlî Sinân b. Havtekiyye'nin kızı ile²⁰⁸; ez-Zibrîkân b. Bedr'in kızları, Sa'd b. Ebî Vakkas, el-Musavvir b. Mahreme ez-Zührî, Amr b. Ümeyye ed-Damrî, el-Hâris b. el-Hakem b. Ebî'l-As b. Ümeyye b. Abdî Şems, Osman b. Ebi'l-As, el-Hakem b. Ebi'l-As, Ümeyye b. Ebi'l-As ile evlenmişlerdir²⁰⁹.

Ümeyye el-Asgar, Abdî Ümeyye, Nevfel ve Ama, Abdî Şems b. Abdîmenâf'ın Able bnt. Ubeyd b. Câzil b. Kays b. Hanzale b. Mâlik b. Zeyd Menâtîn eşinden doğan çocuklarıydı; onların torunları el-Ahelâf olarak isimlendirilmişlerdi²¹⁰. Nevfel b. Abdîmenâf b. Kusayy, Fukeyhe bnt. Cendel b. Ubeyr b. Nahşâl b. Dârim ile

¹⁹⁶ Bk. Oppenheim-Caskel, *Die Beduinen*, III, 166.

¹⁹⁷ el-Mus'ab b. ez-Zübeyr, *Neseb*, s. 267; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 95b.

¹⁹⁸ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 989b:..*kâne şerifen ve gad nekeset ileyhi Kureyşün*..

¹⁹⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak 36a, 67b; el-Cumâhî, *Tabakâtü Fusûlîş-Suarâ*, s. 123; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 135a, 140b; el-Mus'ab b. ez-Zübeyr, *Neseb*, s. 317, 301; el-Vâkidî, *Meğâzî*, s. 83-84; Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, I, 29 vd; *Nekâid*, s. 607; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 986b, 804a; İbn Abdîberr, *el-İstiâb*, s. 495; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 298, 209, 235; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 10 (no. 55 kadınlara ait cilt).

²⁰⁰ Onun hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 6118.

²⁰¹ İbn Hişam, *Sîre*, I, 273; İbn Abdîberr, *el-İstiâb*, s. 705; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 267, 319; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 96a.

²⁰² el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 319; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 28.

²⁰³ el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 318; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 141a; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 182; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 804b.

²⁰⁴ el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 312; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 135b.

²⁰⁵ el-Cumâhî, *Tabakât*, s. 488, no. 3.

²⁰⁶ ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Neseb*, yazma, varak 372, 281; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 71 (no. 371); İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 152; V, 120; VI, 147 (tahkikî, Leiden).

²⁰⁷ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak 9a; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 153a; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 44, 83; İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 8404; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 19.

²⁰⁸ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 154a, 1050a.

²⁰⁹ el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 1044a; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 169.

²¹⁰ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, yazma, varak 116; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s.98; Muarric es-Sedûsî, *Hazf*, s. 30; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 345, 806; Ebu'l-Ferec, *Eğânî*, I, 82.

evlenmiştir²¹¹. el-Muttalip b. Abdimenâf b. Kusayy'ın eşlerinden birisi, Ümmü'l-Hâris bnt. el-Hâris b. Salil b. Yerbu' b. Hanzale b. Mâlik b. Zeyd Menât idi²¹². Ümeyye b. Halef, Temîmli Selma bnt. Avf ile evlenmiştir. Selma, Bedir'de öldürülen Ali b. Ümeyye'yi doğurdu²¹³. Abduddâr b. Kusayy'dan Vehb b. Osman b. Ebî Talha, Mâzin b. Amr, Temîmli Su'de bnt. Zeyde b. Lagit ile²¹⁴; Harb b. Ümeyye de Temîmli bir kadınla evlenmiştir²¹⁵.

Nâfi' b. Tarif b. Amr b. Nevfel b. Abdi Menâf, Ğaniyye bnt. Ebî lhâb b. Aziz b. Kays b. Süveyd b. Rabîa b. Zeyd b Abd b. Dârim ile evlenmiştir²¹⁶. Ebû lhâb, Hîre liderinin oğlunu öldürüp, Mekke'ye kaçan Süveyd b. Rabîa'nın bir torunudur. O, Nevfel b. Abdimenâf'ın bir müttefiki olmuştur. Ğaniyye'nin büyükbabası, Aziz b. Kays, Fâkiha bnt. Amir b. Nevfel b. Abdimenâf ile evlenmiştir²¹⁷. Ğaniyye'nin babası Ebû'l-lhâb b. Aziz, Dürre bnt. Ebî Leheb (Peygamber'in amcası) ile²¹⁸; Ebû lhâb'ın kızı, Abdurrahman b. Attab b. Esîd b. Ebî'l-İşş b. Ümeyye b. Abdişems ile evlenmiştir²¹⁹.

Ebû Leheb'in kız torunu, Dürre bnt. Utbe b. Ebî Leheb, bir Temîmli ile evliydi: Hatice'nin erkek torunu, Hind b. Hind b. Ebî Hâle, Dürre'nin birinci (veya ikinci) kocası Temîmli Ebû Hâle'dendir²²⁰. Nevfel b. el-Hâris b. Abdülmuttalip'in kızı²²¹, Peygamber'in katibi Akşam b. Seyfi'nin yeğeni olan²²² Temîmli Hanzale b. er-Rebia ile evlenmiştir²²³.

Kureyş'in aristokratik ailelerinin erkekleriyle evlenmiş olan Temîmli kadınların listesi, kesinlikle bundan ibaret değildir. Burada pek çok sayıda Mekke'nin seçkin ailelerinin çocuklarıyla evlenmiş Temîmli kadınların var olduğu gözükmektedir. Bu da, Kureyş ile Temîm arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu evlilikler, kabilesel toplumda Mekke'nin konumunu oldukça önemli boyutta güçlenmesine yardım etmiş olan Temîm liderleriyle bağlarını kuvvetlendirmeye yönelik olabilir.

211 el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 198; el-Belâzürî, *Ensâb*, yazma, varak 808a (Kuheyfe bnt. Cendel'dir, Fukeyhe değil); İbnü'l-Kelbî, *Cemhera*, yazma, varak 21a.

212 İbnü'l-Kelbî, *Cemhera*, yazma, varak 20; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 44, 83; İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 8404; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 19.

213 ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Age.*, varak 176; el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 387vd.

214 ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Age.*, varak 88a.

215 el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 123.

216 el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 204.

217 el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 204, 420; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Age.*, varak 186a; Ebu'l-Bekâ, *Age.*, varak 150b.

218 İbnü'l-Kelbî, *Cemhera*, yazma, varak, 116b.

219 el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb*, s. 193.

220 İbnü'l-Kelbî, *Cemhera*, yazma, varak, 118b.

221 Onun hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 8827.

222 İbnü'l-Kelbî, *Cemhera*, yazma, varak, 118a.

223 Onun hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, no. 1855.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Abbâsî, *Meâhizü'l-Tensîs*, Kahire 1316 .
- el-Accâc, *Dîvân*, thk. W. Ahlwardt, Berlin 1903.
- A. Guillaume, *The Life of Muhammad*, Oxford University Press, 1955.
- el-Alûsî, *Bülûğü'l-Arab*, Kahire 1940.
- el-Askerî, *Dîvânü'l-Meânî*, I-II, Kahire 1352.
- el-A'sâ, *Dîvân*, thk. R. Geyer, Wien 1928 (Gibb Memorial Series, VI)
- el-Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Âbdülaziz, *Mu'cem Musta'cem*, thk. M. es-Sakkâ, Kahire 1945-1951.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşrâf*, yazma, Aşir Efende, 597/8, İstanbul; I, thk. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959; IV/B, thk. M. Schoessinger, Jerusalem 1938; V, thk. S. D. Goitein, Jerusalem 1936.
- el-Câhiz, *el-Hayevân*, I-VII, thk. A. S. Harun, Kahire 1938-1945.
-, *Muhtârâtü Fusûlî'l-Câhiz*, yazma, Brit. Mus., 3183 (Catelouge Rieu, s. 709).
-, *Resâil*, thk. H. es-Sendübî, Kahire 1933.
- el-Cumâhî, *Tabakâtü Fühûlû's-Şuarâ*, thk. M. M. Şakir, Kahire 1952.
- ed-Dabbî, *Emsâlü'l-Arab*, Constantinople, 1300.
- Dahlân, *es-Siretün-Nebeviyye*, Halebî'nin İnsânü'l-Uyûn adlı eserinin kenarında, I-III, Kahire 1932-1935.
- ed-Diyarbekî, Hüseyin b. Muhammed, *Târihu'l-İslam*, I-II, Kahire 1283.
- Ebü'l-Bekâ Hîbetullah, *el-Menâkîbü'l-Mazyadiyye fî Ahbâri'l-Mülûkî'l-Esediyye*, yazma, British Museum, 23, 296.
- Ebü Hâtîm es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Muammarîn*, thk. I. Goldziher, Leiden 1899.
- Ebü Hayyân, *Tefsîrü'l-Bahri'l-Muhît*, I-VIII, Kahire 1328.
- Ebü Mişah, Abdullah b. Vehhâb b. Harîs, *en-Nevâdir*, thk. İzzet Hasan, Şam 1961.
- Ebü Nuaym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I-X, Kahire 1932-1938.
- E. R. Wolf, "The Social Organization of Mecca and the Origins of Islam", *Southwestern Journal of Anthropology* (1951), 330-337.
- el-Esmâ'iyât, thk. W. Ahlwardt.
- Ebü Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, Kahire 1353.
- Ebü Zerr, *Şerhu's-Sîre*, Brönnle, Kahire 1911.
-, *es-Simtü'l-Leâfî*, thk. Âbdülaziz Meymenî, Kahire 1936.
- el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, thk. F. Wüstenfeld, Die Chroniken der Stadt Mekka), Leipzig 1858.
- el-Fâsî, Ebû'l-Tayyib, Muhammed b. Ali, *Şifâü'l-âram*, thk. F. Wüstenfeld (Die Chroniken der Stadt Mekka), Leipzig 1859.
- F. Buhl, *Das Leben Muhammeds*, çev. Schaedr, Heidelberg 1955.
- el-Ferazdak, *Dîvân*, thk. es-Sâvî, Kahire 1936.
- G. Rathjens, *Die Pilgerfahrt nach Mecca*, Hamburg 1948.
- Ğ. Levi Della Vida, "Pre-Islamic Arabia" N. A. Faris (thk.), *The Arab Heritage*, (adlı eserinde) Princeton 1944.
- G. von Grunebaum, *Muhammadan Festivals*, New York 1951.
- el-Halebî, Ali b. Burhaneddin, *İnsânü'l-Uyûn*, I-III, Kahire 1932-1935.
- el-Hâlidîyyânî, *el-Aşhâb ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Yusuf, Kahire 1958.
- H. Birkeland, *The Lord Gudith*, Oslo 1956.
- el-Hamdânî, *el-Iklîl*, I-II, yazma. facsimile, Berlin 1943.
- Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, thk. A. R. el-Berkükî, Kahire 1929.
- el-Hutay'a, *Dîvân*, thk. N. A., Tâhâ, kahire 1958.
- İbn Abdilberr, *el-İnbâb alâ Kabâilî'r-Ruvâb*, Kahire 1350.

- , *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, haydarabad 1336.
- İbn Abdî Rabbih, *el-İkdû'l-Ferîd*, I-IV, Kahire 1935.
- İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-Safve*, Haydarabad 1355-57.
- İbn Ebi'l-Hadid, *Şerhu Nehcü'l-Belâğa*, I-IV, Kahire 1329.
- İbnü'l-Arabî, *Muhâdarâtü'l-Ebrâr*, I-II, Kahire 1906.
- İbnü'l-Esir, *el-Murassa'*, thk. C. F. Seyboll, Weimar 1896.
- İbn Düreyd, *el-İştikâk*, thk. A. S. Harun, Kahire 1958.
- İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, thk. de Goeje, Leiden 1885.
- İbn Habîb, Muhammed, *Esmâü'l-Muğtâlin mine'l-Eşraf*, thk. A. S. Harun (*Nevâdirü'l-Mahtûtât*, VI)
- , *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Haydarabad 1941.
- , *Muhtelifü'l-Kabâil*, thk. F. Wüstenfeld, Göttingen 1850.
- İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, Kâhire 1323-1327.
- İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. E. Levi Provençal, Kahire 1948.
- , *Cevâmiu's-Sîre*, thk. İhsan Abbas-Nâsiruddîn el-Esed, A. M. Şakir.
- İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfiz Şelebi.
- İbnü'l-Cârud, *el-Müntekâ*, Haydarabad 1309.
- İbnü'l-Kelbî, Hişam b. Muhammed, *Cemheretü Neseb*, yazma, Brit. Mus. 23297.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Kahire 1351-1358.
- İbn Kuteybe, *el-Meânî'l-Kebîr*, I-III, Haydarabad 1949.
- , *el-Meârif*, Kahire 1935.
- , *eş-Şî'r veş-Şuarâ*, thk. M. es-Sakkâ, Kahire 1932.
- İbn Raşîk, *el-Umde*, I-II, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1934.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut 1960.
- İbnü's-Şecerî, *el-Hamâse*, Haydarabad 1345.
- İbn Şeref, *Resâilü'l-Intikâd (Resâilü'l-Büleğâ'da thk. Muhammed Kürd Ali, kahire 1946)*.
- J. Wellhausen, *Reste Arabischen Heidentums*, Berlin 1887.
- el-Kalâî, Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Sâlim, *Kitâbü'l-İktifâ*, I, thk. H. Masse, Alger 1931.
- , *Zeylül-Emâli ve "Nevâdir"*, thk. Abdülaziz el-Meymenî, Kahire 1926.
- el-Kummî, *arâibü'l-Kur'an*, Taberi'nin *Tefsiri*'nin kenarında, Bulak 1323-1329.
- el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, thkli, Kahire 1935-1946.
- L. Caetani, *Annali dell'Islam*, I-II, Milano 1905-1907.
- Lebîd, *Dîvân*, thk. İhsan Abbas, Kuveyt 1962.
- M. Hamidullah, "el-İlâf ou les rapports economico-diplomatiques de la Mecque pre-Islamique", *Melanges Louis Massignon*, II, s. 293 vd.
- , *Muslim Conduct of State*, Lahore 1961.
- , *Le Prophete de l'Islam*, Paris 1959.
- el-Mağribî, el-Vezir, el-Hüseyn b. Ali, *el-İnâs bi İlmî'l-Ensâb*, yazma, British Museum, 3620.
- el-Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *el-Bed' ve't-Tarih*, thk. U. Huart, Paris 1899-1919.
- el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, VI, 1302.
- el-Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zehab*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhatib, Kahire 1357.
- el-Merzubânî, *Mu'cemü's-Şuarâ*, thk. F. Krenkow, Kahire 1354.
- el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, I-II, Haydarabad 1332.
- , *Şerhu Dîvânü'l-Hamâse*, thk. A. Amin-A. S. Harun, Kahire 1953.
- Muaric es-Sedûsî, *el-Hazf min Nesebi Kureys*, thk. Salaâhüddin el-Müneccid, Kahire 1960.
- el-Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddiliyyât*, thk. C. Lyall, Oxford 1918-1921; thk. A. M. Şakir-A. S. Harun, Kahire 1952.
- Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, thk. E. Levi Provençal, Kahire 1953.
- el-Müberred, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, thk. Abdülaziz el-Meymenî, Kahire 1936.
- M. von Oppenheim-W. Caskel-E. Braunlich, *Die Beduinen*, I-III, Wiesbaden 1939-1952.

- en-Necirâmî, *Eymenü'l-Arab*, thk. Muhibbüddin el-Hatib, Kahire 1928.
 Nekâidü Cerîr ve'l-Ferazdak, thk. A. A. Bevan, Leiden 1905-1912.
 es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Unûf*, I-II, Kahire 1914.
 es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, I-VI, Teheran 1377.
 et-Taberânî, *el-Mu'cemû's-Sağîr*, Delhi 1311.
 es-Seâlebî, *Letâifü'l-Meânî*, thk. de Jong, Leiden 1867.
 -----, *Simârü'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*, Kahire 1908.
 eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. W. Cureton, London 1846.
 T. Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden*, Leiden 1879.
 U. Tpilo, *Die Ortsnamen in der altarabischen Poesie*, Wiebaden 1958.
 el-Vâkidî, *el-Meğâzî*, thk. A. von Kremer, Calcutta 1856.
 W. Arafat, "An Interpretation of Different Accounts of the Visit of the Temîm Delegation to the Prophet in A. H. 9", *BSOAS* (1955), s. 416-425.
 el-Ya'kubî, *Tarih*, I-III, en-Necef 1358.
 Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, I-VIII, Kahire 1906.
 Zâfir el-Kâsimî, *el-İlâf ve'l-Ma'ûnât ğayru'l-Meşrûta*, *RAAD*, XXXIV.
 ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I-II, thk. Salâuddîn el-Müneccid- İ. el-Ebyârî, Kahire 1956-1957.
 -----, *Târihu'l-İslâm*, I-V, Kahire 1367-1369.
 ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbârühâ*, yazma, Bodley Marsh 384; I, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Kahire 1381.
 ez-Zürkânî, *Şerhü'l-Mevâhibü'l-Ledüniyye*, Kahire 1325-1328.